

**KI NONGRIM HIKAI THOH-DAK:
KA KOT AI JINGMUT HALOR KA RUKOM HIKAI THOH-DAK
NA KA BYNTA
KI
NONGHIKAI HA KI SKUL PRIMARY
(2nd Edition)**

**DISTRICT INSTITUTE OF EDUCATION AND TRAINING
NONGPOH, RI-BHOI DISTRICT
2014**

Ka Shikyntien (2nd Edition)

la kane ka kot iarap hikai ia kaba la ai kyrteng 'Ki Nongrim Hikai Thoh Dak' la pynmih nyngkong eh ha ka snem 2012 da ka District Institute of Education and Training,

Nongpoh, Ri-Bhoi District, na ka bynta ba yn ioh pyndonkam ia ka da ki nonghikai ha ki skul Primary hapoh jong ka District bad kumjuh ruh da kito ki nongpule ha ka DIET kiba wan pule ban pyntbit ialade ha ka kam hikai.

Ha katei ka snem, na ka liang jong ka institute da ka jingiarap jong ki Cluster Resource Centre Coordinator la pyrshang ban ai kopi ia katei ka kot iarap sha ki nonghikai kiba hikai ha kito ki skul Primary kiba hap hapoh kawei kawei ka CRC ha baroh kawei ka District, lait noh kito ki skul ki bym pyndonkam ia ka ktien Khasi ha ka kyrdan Lower Primary. Te hynrei, namar ba ym shym la iohlad ban shon bun kopi ha katei ka snem, kumta ym shym la iohlad ruh ban ai kopi lut ia baroh ki nonghikai kiba hikai ha kine ki skul. Nalor kata ym shym la iohlad ruh ban sam kopi sha ki nonghikai kiba hikai ha ki skul Upper Primary kiba ngi pyrkhath ba ma ki ruh kin donkam ban ioh kopi ia kane ka kot. Nalor kane, ngi shem ba don ruh katto katne ngut ki nonghikai kiba kwah hi na lade ban ioh kopi kane ka kot namar ki sngew donkam ia ka.

Kawei pat ka jingdawa kaba kham kyrkieh ba la dei ban pynmih biang ia kane ka kot ka long ba ka don ka jingpyrkhat ba ka jingdon kopi jong ki nonghikai ia kane ka kot kan kham iarap ia ki ban pynshongdor ia ka jingtbit jong ki khynnah ha kaba thoh dak namar la dei ban pyntreikam ia ka CCE ha ki skul Lower Primary bad Upper Primary ha ka jylla jong ngi.

Dei halor jong katei ka jingdawa bad jingdonkam ba sa shisien pat ha kane ka snem 2014 ka institute ka sngewdei ban pynmih ia ka 2nd Edition jong kane ka kot iarap ia kaba la kham pynbha shuh shuh khnang ba yn iohlad ban ai kopi ia baroh ki nonghikai kiba hikai ha ki skul Lower Primary bad kumjuh ruh ia kito kiba hikai ha ki skul Upper Primary ha Ri-Bhoi District.

Sa shisien pat ngi don ka jingkyrmen ba kane ka kot kan long ka jingiarap ia ki nonghikai ha ki skul jong ngi ba kin kham lah ban pynbha ia la ka kam hikai ha kane ka liang bad ha kaba pynwandur khambha ruh ia ka jingim ki khynnah lyngba ka jinghikai ia ki ban ring dur bad thoh ia ki dak kiba kham bha.

Principal

*District Institute of Education and Training
Ri-Bhoi District, Nongpoh*

KA LAMKHMAT

Ka jingnang jingtip bad jingsngewthuh ia ka ktien ka long ka tynrai ia u khynnah na ka bynta ka jingdonkam ban pule ia kiwei pat ki jait subjek ha ka jingim. Ka jingnang bad jingtip ia ka ktien pat ka dawa ia ka jingnang ban pyndonkam ia ki dak thoh ha kaba thoh bad kaba pule. Dei namar kane ka daw ba ka long kaba donkam ban pyntbit ia u khynnah naduh dang rit ha kaba pyndonkam ia ki dak thoh khamtam ha kaba thoh ia kaei kaba u khynnah u don ban pynpaw sha ka pyrthei ia kaei kaba don ha ka jingmut jingpyrkhat ka jong u.

Ka jingdon ia ki dak kiba shai, kiba khuid bad kiba itynnad ka khring ia ka jingsngew bad ka mon jong ki nongpule kiba pule ia kiba kum kita ki jingthoh. Ym tang katta hynrei ka kham pynjem mynsiem ruh wat ia ki nong eksamin ia ki jingthoh haba ki dak hi ki kham khuid bad itynnad bad kane ka lah ruh ban ktah wat ia ka rukom ai mark ia ki jait jingthoh kiba ngi khot ki 'essay type'. Ka daw ka long namar ba haba ki dak ki long kiba shai bad kiba bha, ka pynsuk jai jai haba pule khlem da dawa ia u nong eksamin ban pynshitom ia ki khmat ne ka jabieng ban pynwandur ha ka jingmut ia kaei ba la thoh.

Kumba ka long baroh shi katta, lait noh na ka kot 'Cursive Writing' kaba don ha ka 'syllabus' ki khynnah rit kaba mynta, ngim don lypa ia kano kano ka kot iarap ia ki nonghikai ha kane ka liang. Ka jingbymdon lypa ia ka kaba kum kane ka kot ka la pynlong namar kata ia ka District Institute of Education and Training, Nongpoh, Ri-Bhoi District, ban pynmih ia ka kot iarap halor kane ka phang na ka bynta ka jingmyntoi jong ki nonghikai jong ki skul rit hapoh ka District.

La thoh ia kane ka kot ba kan long tang kum ka kot iarap ban ai jingmut ia ki nonghikai. La pyrshang ruh ban pynrung ha kane ka kot ia ka jingpyrshang ban pynsngewthuh ia ka bynta jong ki dak thoh ha ka longbriew manbriew u khynnah bad kumno kum ki nonghikai ngin lah ban iarap na ka bynta ka jingsan ba pura jong u khynnah.

Ngim lah ruh ban kam ba kane ka kot ka la biang lut nadong shadong bad ngi ñiew ia ka ba ka long tang ka jingpyrshang ba rit kum shibynta jong ka jingshakri ha ka kam ba ngi trei kum ki nonghikai skul. Ngi tip ba kin don bun ki jingduna hangne hangtai bad ngi pdiang sngewbha ruh ia kino kino ki jingai jingmut ban kham pynbha shuh shuh ia ka hadien habud.

Shri.O. Rapsang (Nongthoh)
Senior Lecturer in Khasi

KA THUP KI LYNNONG

Ka shikyntien (2nd Edition)

Ka lamkhmat

Lynnong 1: Ka jinglamphrang.

Lynnong 2: Ka histori ki dak thoh ha ka ktien Khasi.

Lynnong 3: Ka rukom sngewthuh ba la ju don lypa shaphang ka jinghikai ia ka rukom thoh dak.

Lynnong 4: Ki kyntien (term) ba la ju pyndonkam ha kaba thoh dak.

Lynnong 5: Ka jingjied ban pyndonkam ia ki dur dak thoh (script).

Lynnong 6: Ka jingpyndonkam ia ka kti kamon ne ka kti kadiang haba thoh jingthoh.

Lynnong 7: Ka rukom ring dur ia ki dak thoh.

Lynnong 8: Ka thup jong ki dur dak thoh katkum ka kyrdan jingeh.

Lynnong 9: Ki kyrdan ter-ter ha ka rukom hikai ban thoh dak.

Lynnong 10: Ka jingpynshong dor.

Lynnong 11: Ka jingpynkut.

Appendix: Ki kot iarap ha kaba thoh ia kane ka kot.

Lynnong – 1

Ka Jinglamphrang

Ka jinghikai ia ka rukom thoh dak ka long kawei na ki jingdonkam ba kongsan eh ha ka jinghikai ia ka ktien. Hynrei ka long pat ka kam ia kaba kiba bun hi napdeng ki nonghikai ha ki skul kim da shim khia eh ban da pyrshang ban kham pynlut por bad ban da leh janai ia ka.

Kawei na ki daw ba ka jia kumta lehse ka lah ban long ba ki nonghikai hi ialade ki hikai ia ki khynnah skul na ka rukom ba ki sngewthuh ha kano ka rukom la hikai ia ki da ki nonghikai jong ki mynshuwa mynba ki dang pule ialade ha ki skul rit. Kawei pat ka daw ka lah ban long namar ba ki nonghikai hi ialade kim don lad ban tip bad sngewthuh ia ka jingidei bad jingiasnoh hapdeng ka rukom thoh dak jong ngi bad ka longbriew manbriew jong ngi. Bun hi ruh ki bym poi pyrkhath ba ka jingphikir jong ki nonghikai ban pynthikna ba ki khynnah ki thoh ia ki dak kiba khuid, shai, ryntih bad itynnad ka long kawei na ki lad ban pynwandur ruh ia ka jinglong babha jong ki khynnah.

Ka jingsngewthuh shaphang kane ka jingidei ka long kaba la iaaid shaphrang bha ha ki ri kiba la shai ha kaba la ju pyndonkam ia kane ka jingidei na ka bynta ban bishar ia ka jinglong jong ki briew lada ka long haba ki dei ban jied ia ki briew na ka bynta kano kano ka kam ne na ka bynta ban pyndonkam ia ka da ka kashari ha kaba ai ia ki rai jong ka. La shem ruh ha ka jingwad jong ki riestad ha kane ka liang ba ka jinglong ba shapoh jong u briew ka pynwandur ia ki dak ba ma u u thoh bad ha ka juh ka por ba ka jingkut jingmut jong u briew ban pynjanai ia ka jingringdur ia ki dak ka iarap pat ban pynwandur ia ka jingim jong u hi.

Kum ki nonghikai kiba hikai ia ki nonghikai skul LP bad UP ha ki jaka ai 'training' bad ha ki khep ki khep kum ki nongwadbniah ia ka jinglong jingman ne ka jingbha jong ka rukom ai jinghikai ha ki skul lyngba ka National Achievement Survey, ngi shem, ba bun hi na ki nonghikai ne ki khynnah skul kim da phikir eh ban thoh ia ki dak kiba khuid kiba ryntih bad kiba itynnad. Ngii shem ruh ba ka kham duna ka jingpynlut por da ki nonghikai ne ki khynnah skul ha kane ka liang. Kane ka lah ban long kawei na ki daw tynrai ba ka kham pynshitom ia ki khynnah ba kin kham lah ban iaabeh kham shalor ha ka pule ka puthi.

Katei ka jingshem namarkata ka la ktik jingmut ban pyrkhath ba ka la dei ka por ban leh ei ei halor kane ka bynta khnang ba yn lah ban iarap ia ki khynnah skul ha ka

District ba kin kham roi sha khmat ha ka jingpule. Nalor kata, ka jingdonkam ban pyntreikam ia ka rukom pynshongdor kaba ki khot ka 'Continuous and Comprehensive Evaluation' ne CCE ha ki skul jong ngi ka nangpynskhem shuh shuh ba kan long kaba kham iarap shibun eh ia ki nonghikai jong ngi lada kin kham don ka jingtip kaba kham iar shuh shuh halor kane ka bynta khnang ba kin kham lah ban pynshongdor ia ki khynnah ha ka rukom kaba khambha.

Lynnong - 2

Ka Histori ki Dak Thoh ha ka Ktien Khasi

Kum ki nonghikai bunsien eh ngim da poi kynmaw bad poi pyrkhath ha kano ka rukom ngi ioh ia ki 23 tylli ki dak thoh ha ka ktien Khasi. Ha kiba bun ki khep lehse ka jingtip ba ngi don 23 tylli ki dak thoh ka long beit tang namar ba ki nonghikai ki la ju hikai ia ngi naduh dang rit ban thoh 'A B K D' haduh u 'Y' bad ba ha kane ka thup ngi shem ba don hi tang 23 tylli ki dak thoh. Bunsien eh ruh kam da rung ha ka jingmut jingpyrkhat jong ngi balei ba ngi don ia u dak thoh 'g' bad ia uba ngim pyndonkam pat ia u ban pynieng marwei ha kaba spel dak ia kano kano ka kyntien. Ngim da poi pyrkhath eh ruh balei ba ngim da pyndonkam ia ki ar tylli ki dot na ka bynta u dak thoh 'i' bad balei ba ngim pynmlien ban buh dak khyrwiang halor u dak thoh 'n' ban pynlong ia u dak thoh 'ri'. Nalor kata, bun hi ngim ju poi pyrkhath ruh kumno ngi thoh ia u dak thoh 'k' ha ka kyrdan kaba lai (3) haba thoh ter ter katba ha ka thup ki dak thoh Phareng (English) pat u don ha ka kyrdan kaba khatwei (11).

Ha kane ka lynnong la sngew dei namarkata ban thoh ei ei halor jong kane ka bynta khnang ba ki nonghikai ha ki skul rit jong ngi kin kham ioh jingmut bad ba kin sngewthuh balei kiei kiei ki jia kumba la kdew haneng.

Kam long satia kaba suk ban thoh ia ka histori jong ki dak thoh ha ka ktien Khasi bad kawei na ki daw tynrai ka long ba ka long kaba shitom ban ioh ia ki kot ia kiba la pynmih ha ka spah snem kaba khatkhyndai na kiba ngi lah ban sngewthuh ia ka jingpyndonkam ia ki dak thoh bad ka jingroi ha ka jingpyndonkam ia ki. Kaei ba la thoh hangne ka long tang ka jingpruid dak na ka bynta ka jingmyntoi jong ki nonghikai ha ki skul rit jong ngi khnang ba kin ioh jingshai katto katne halor jong kane ka bynta.

Kum ka jait bynriew hi ngim tip lada ngi la ju don lypa ne em ia ki dak thoh, tangba ka kyntien 'thoh' hi ka mih na ka kyntien 'katho' kaba dei ka kyntien 'Austrie' bad kaba ha ka ktien Phareng ka mut 'scribble' kaba mut hi ban ring dak ne pruid dak.

Kum ka jait bynriew ngi pyndonkam ruh ia ka kyntien 'tar' haba ngi ong- 'ka thoh ka tar' bad ngi ong ruh - 'ka kot ka sla' haba ngi pyndonkam ktien kynnoh. Halor kane ka

bynta, ka kyntien 'thoh' ka iasnoh bad ka kyntien 'kot' bad ka kyntien 'tar' pat ka iasnoh bad ka kyntien 'sla'. Shisien ong namar kata lah ban ong ba haba ngi thoh, ngi thoh halor jong ka kot bad haba ngi tar pat ngi tar halor jong ka sla. Ka kyntien 'tar' hangne kam mut ba ka dei ka jingtar ban pynjot noh hynrei ka rukom pruid dak ne thoh dak halor jong ka sla da kaba pyndkut noh ia ki thied (vein) jong ka sla ha kajuh ka rukom kumba ka jingtar ia ka jain da ka kti ka pyndkut noh ia ki ksai jaiñ.

Nga la iohlad ha ka snem 2012 ban iohi da lade ba ha kawei na ki nongrit ha Orissa, ka dang don kawei ka longing kaba dang bud ia ka rukom pruid dur ne tar dur halor jong ka kot ba la shna na ka sla dieng tlai. Ka sla ba la shna kum ka kot ka don tynrai lypa na lade ar syrta. Ha ka por ba ring dur halor jong ka la dei ban leh da u khulom nar (stylus) uba nep na khmut. Kane ka jingpruid dak ka tar pyndkut noh ia ki thied sla jong ka syrta kaba nalar hynrei kam pyndkut pat ia ki thied sla jong ka syrta kaba shapoh. Ban iohi pat ia ki laiñ ba la pruid ne tar halor jong ka sla, la dei ban ber da u dpei ding halor ka bynta ba la tar nangta sa pynjaw um khyndiat halor u dpei. Nangta pat sa kyrjia da ka shympriah kti bad sa ñiad pat da ka jaiñ. Haden kata la lah ban iohi shai ia ki laiñ baroh ba la pruid ne tar halor jong ka sla. Ka jingpyndonkam namar kata ia ki kyntien 'ka thoh ka tar' bad 'ka kot ka sla'ka pynpyrkhat ia ngi ba lehse kum ka jait bynriew ngi la nang lypa ia ka rukom thoh jingthoh shuwa ba ngin wan poi ha Ri-Khasi.

Kawei pat ka kyntien kaba lah ban pynpyrkhat ia ngi kum ka jait bynriew lada ngi la tip lypa ne em ia ka thoh ka tar ha shuwa ka jingwan jong ki mishoneri ha ri Khasi ka dei ka kyntien 'puthi' ia kaba ngi pyndonkam kum ka ktien kynnoh haba ngi ong 'ka pule ka puthi'. Haba ngi ong 'ka pule ka puthi' ka sawa ha ngi kum ban ong ba ngi pule ia ka puthi. Ka puthi hi ka dei ka jait jingthoh (manuscript) ia kaba la ju pyndonkam ha Assam da ki Syiem Ahom kiba la wan poi ha Assam ha ka snem 1228 A.D. bad kiba la synshar kumba 600 snem ei ei. Ia kane ka puthi la ju thoh ha ka snep jong ka dieng jingiwbi ne dieng agar ne aloe wood ne agarwood kaba ju don ruh ha Ri Khasi kum ha Ri-Bhoi, ha Balat bad ha West Khasi Hills pat ha ki thain Ri-Lyngngam. Kumta ka jingpyndonkam ia kane ka kyntien da ki Khasi ka paw kumba ki Khasi ki la ju tip ei ei shaphang jong ka bad haba ong - ka pule ka puthi, sngew kumba ki Khasi ki la ju tip ban pule ia ka ruh. Te hynrei ngim don lad pat ban tip lada ki Khasi ki la ju nang shisha ne em ban pule ia ka, ne ban iohlad ban tip ha ki dak thoh aiu ki Khasi ki la ju iohi ba la thoh ha ka.

Shuh shuh, ha ka spah snem kaba khadhynriew, ka Hima Jaiñtiapur ne ka Hima Sutnga ka la pynmih ia ki pisa rupa ha kiba ki don ki dak Bangla ia kiba la thoh halor jong ki. Tangba ngim tip pat lada ka la don ne em ka jinghikai paitbah ban pyndonkam ia ki dak Bangla ha ka thoh ka tar.

Ka jingbym don lad jong ngi ban tip shaphang kitei kiei kiei ba la kdew sha

khmat ha ka dur kaba bniah namarkata ka pynlong ia ngi ba ngin hap ban shu phai beit sha ka por jong ka jingioh jong ngi ia ka thoh ka tar ynda ka la wan ka jingtrei mishon jong ka niam khristan ha ki lum Khasi jong ngi katkum ka jingiaid jong ki por bad ki snem(1813 haduh189) kumne harum:

1813 - Dei ha kane ka snem ba ka la sdang ka jingtrei jong ka mishon khristan kaba na Serampore kaba na west Bengal ha ka shnong Pandua, kaba don ha kjat jong ki lum Khasi. Ha kane ka snem ka mishon kam pat pyrshang ban pynkylla sha ka ktien Khasi ia ka Baibl. Kumta ngim pat don ia ka jingthoh jingtar ne ka jingpyndonkam ia ki dak thoh na ka bynta ka ktien Khasi ha kane ka snem.

1824 - Ha kane ka snem ka mishon na Serampore ka la pynkylla sha ka ktien Khasi ia ka New Testament, tangba la leh ia kata ha ki dak Bangla. Ka mut namarkata ba ha kane ka snem ka la sdang ban don ka thoh ka tar bad ka jingpyndonkam ia ki dak thoh na ka bynta ka ktien Khasi. Kato katne na kitei ki jingpynkylla Khasi ia ka Baibl ha ki dak Bangla lah ban shem ha ka kot 'An Introduction to the Khasia Language' da u Rev. William Pryse ia kaba la pynmih ha ka snem 1955.

1838 - Ha kane ka snem ka kut noh ka jingtrei jong ka mishon Khristan na Serampore bad kumta ka jingpyrshang ban thoh ia ka ktien Khasi ha ki dak Bangla ruh ka la kut noh bad ngim shym la pynneh ban pyndonkam ia ki dak thoh Bangla na ka bynta ka thoh ka tar ha ka ktien Khasi.

1841 - Kane ka dei ka snem ha kaba u la wan poi u sahep Thomas Jones I jong ka Welsh Calvinistic Methodist Church kaba na Ri Wales. Ha kane ka snem kam pat don ka jingpynkylla sha ka ktien Khasi da une u sahep ia ki bynta jong ka Baibl. Kumta ha kane ka snem kam pat don ka jingpyndonkam ia ki dak thoh Roman na ka bynta ka ktien Khasi.

1842 - Dei ha kane ka snem ba ka sdang ka jingpyndonkam ia ki dak thoh Roman na ka bynta ka ktien Khasi. Ha ka kot ia kaba la ai kyrteng 'An Introduction to the Khasia Language' ia kaba la thoh da u Rev. William Pryse bad ia kaba la pynmih ha ka snem 1855 lah ban lap ia ki lyngkhot jingthoh jong u sahep Thomas Jones I ha ka ktien Khasi ia kiba u la thoh ha ki snem 1842, 1845, bad 1846. Bad haba pyrshang ban wad bniah na kine ki jingthoh lah ban shem ba ha ka jingpynkylla jong u ia ki katto katne ki bynta jong ka Baibl sha ka ktien Khasi ha ka snem 1842, u la pyndonkam 20 tylli ki dak thoh Alphabet bad kita ki long : a, b, c, d, e, g, h, i, j, l, m,n, o, p, r, s, t, u, w, y. Lah ruh ban shem ba ka rukom pyndonkam jong u ia ki dak thoh ka long kumne harum:

U la pyndonkam ia u dak thoh 'c' ha ka jaka u dak thoh 'k'. Kum ka nuksa, u spel dak 'ci' ha ka jaka ban spel dak 'ki' bad kane ka lah ban long namar ba ym don dak thoh

'k' ha ka ktien Welsh, ka ktien tynrai kaba ma u u kren.

U la pyndonkam ruh ar sien ia u dak thoh 'o' ha ka jaka jong u dak thoh 'u'. Kum ka nuksa, u la spel dak 'boorum' ha ka jaka 'burom'.

Ha ka jaka u dak thoh 'i' u pyndonkam da u dak thoh 'i'. Kum ka nuksa, u spel dak 'ialam' ha ka jaka 'ialam'. Ka rukom pyndonkam jong u pat ia u dak thoh 'ng' ka wan na ka rukom sngewthuh jong u ia ka rukom pyndonkam ia une u dak thoh ha ka ktien Phareng haba pyndonkam ia u ha ki kyntien kiba u don haba kut ka kyntien, kum ha ka kyntien 'sing' ne 'bring'.

1846 - Na ki lyngkhot jingthoh jong u Thomas Jones I ia kiba ngi lah ban lap ha kajuh ka kot ia kaba la kdew haneng ia kaba la thoh da u Rev. William Pryse lah ban shem ba ynda poi kane ka snem u Thomas Jones I u la kham pynbha ia ka rukom pyndonkam jong u ia ki dak thoh ha ka ktien Khasi. U la pyndonkam noh da u dak thoh 'k' ha ki jaka ba u la pyndonkam da u dak thoh 'c'. Kane ka jingbujli jong u da u dak thoh 'k' na ka bynta u dak thoh 'c' ka i ruh kumba ka long ka nongrim ha kaba ngi buh ia u dak thoh 'k' ha ka kyrdan kaba lai ha ka thup jong ki dak thoh Khasi.

Ha kane ka snem, u Thomas Jones I u dang pyndonkam hi da u dak thoh 'i' ha ka jaka jong u dak thoh 'i' tangba lah ban iohi ba u sngewthuh ia ka jingdon jong ka sur jong u dak thoh 'i' bad kane ka pynlong ia u ban spel dak 'iing' ha ka jaka 'iing'. U dang pyndonkam ruh ia u dak thoh 'n' ha ka jaka jong u dak thoh 'ñ'. Kumta ha ka snem 1846 ngi dang don hi tang 20 tylli ki dak thoh alphabet kumba ka la long ha ka snem 1842.

1848 - Na ki jingpynkylla ktien ia ka Baibl da u Rev. W. Lewis ha ka snem 1848 ia kiba ngi lah ban lap ha ka juh ka kot ia kaba la thoh da u Rev. William Pryse ia kaba la kdew sha khmat, ngi lah ban shem ba ha kane ka snem ngi dang don hi tang 20 tylli ki dak thoh kum ha ka snem 1846. Lah ruh ban shem ba u sahep Lewis u la pyndonkam ia u dak thoh 'g' ban ieng marwei kum u dak thoh namar u la spel dak 'gydda' ia ka kyntien 'kada' kaba long ka kyntien ia kaba ngi la shim kylliang na ka ktien ba kren ki brier ha ri thor.

1850 - Na ki jingthoh ba lah ban lap ia kiba la thoh ha kane ka snem lah ban shem ba ha kane ka snem ngi dang don hi katjuh ki dak thoh kumba ka la long ha ka snem 1848, tangba lah ban iohi ba ki nongthoh ki sngewthuh ia ka jingdon ha ka ktien Khasi ia ka sur sawa ia kaba la khot ha ka ktien phareng ka sur 'glottal' ia kaba ngi pynmih da kaba ngi set ia ka jingkhang (glottis) jong ka synduk lyer (voice box) kaba don halor eh jong u pdot ne u tang lyer. Lah ban shem namarkata ba la spel dak 'ly-er' ia ka kyntien kaba mangi mynta ngi spel dak 'lyer'.

1854 - Ha ka kot ïa kaba la ai kyreng 'ON THE GEOLOGICAL STRUCTURE OF PART OF THE KHASI HILLS' ïa kaba la pynmih nyngkong ha ka snem 1854, ïa kaba la thoh da u Thomas Oldham bad ïa kaba la shon biang pat ha ka snem 1984 ha ka kyrteng 'GEOLOGY METEOROLOGY AND ETHNOLOGY OF MEGHALAYA', lah ban shem ba une u nongthoh haba u pyrshang ban thoh ei ei sha phang ka ktien Khasi u da pynpaw shynna ba u jied ban pyndonkam ïa ki dak thoh Roman. Bad ha kane ka jingjied jong u, u da thoh ïa ka thup jong ki dak thoh kiba don baroh 20 tylli bad kita ki long : Ki dak thoh konsonan - b, d, g, h, j, k, l, m, n, p, r, s, t, bad ki dak thoh bowel – a, e, i, o, u, w, bad y. Ha kane ka snem namarkata ka paw ba ngi dang don hi tang 20 tylli ki dak thoh ha ka ktien Khasi.

1855 - Ha ka kot ba la ai kyrteng 'An Introduction to the Khasia Language' ïa kaba la thoh da u Rev. William Pryse bad ïa kaba u la pynmih ha kane ka snem lah ban shem ba une u sahep u da thoh ïa ka thup jong ki Dak Khraw bad Dak Rit jong ka ktien Khasi ha ki bynta kiba sdang eh jong ka kot. Ha kane ka thup lah ban shem ba ki dak thoh kat haduh kane ka snem ki dang don hi tang 20 tylli kumba long ha ka snem 1854. Hynrei kawei pat kaba ngi lah ban iohi shai ka long ba une u sahep u sngewthuh ba ka ktien Khasi ka don ïa ka sur sawa jong u dak thoh 'ng' tangba um shym pynrung ïa uno uno u dak thoh ba marwei na ka bynta kane ka sur bad u pyndonkam beit da u dak thoh 'ng' uba ngi pyndonkam mynta. ïa ka jingsngewthuh jong u ïa ka jingdon jong kane ka sur sawa lah ban shem ha ka lynnong 'A Vocabulary in Khasia and English' ba u thoh ha ki bynta kiba shadien jong ka kot ha kaba u da buh ter ter ïa ki kyntien Khasi kiba don ïa kane ka sur sawa ha khmat jong ka kyntien. Kane ka mut namar kata ba ïa ka jingpyndonkam ïa u dak thoh 'ng' kum u dak thoh ba pura uba ïeng marwei la sdang ban pyndonkam naduh kane ka snem. Kane ka mut ruh ba naduh kane ka snem ngi don 21 tylli ki dak thoh ha ka ktien Khasi.

1891 - Namar ka jingshitom ban ioh ïa ki kot ba la thoh naduh ka snem 1856 haduh haduh ka snem 1890 kumta la dei ban poi beit sha ki kot ïa kiba ngi lah ban ioh ha ka snem 1891. Ha ka kot ïa kaba la ai kyrteng 'A Grammar of the Khasi Language' ïa kaba la thoh da u Hugh Roberts bad ïa kaba la pynmih ha kane ka snem ngi shem ba la thoh ïa ka thup jong ki dak thoh jong ka ktien Khasi ha ki bynta kiba sha khmat jong kane ka kot. Ha kane ka thup ngi shem ba don 21 tylli ki dak thoh bad kine ki dak thoh ki long hi kum kiba ngi pyndonkam mynta lait noh tang ki dak thoh 'ĩ' bad 'ñ'. Ha kane ka kot lah ruh ban iohi ba u nongthoh u sngewthuh pat ïa ka jingdon jong ka sur jong u dak thoh 'ĩ' wat lada u spel dak ïa ki kyntien kiba don ïa ka sur jong u dak thoh 'ĩ' da u dak thoh 'i' namar ba u batai ba ka sur jong u dak thoh 'i' kum ha ki kyntien 'iaid', 'iap' bad 'iuh' ka long kum ka sur jong u dak thoh 'y' jong ki Phareng ha ka kyntien 'yard'.

1895 - Ha kane ka snem u C. L. Stephens u la pynmih ïa ka kot 'Khasi Primer' bad ha kane ka kot ki dak thoh ba ngi don ki long hi tang 21 tylli kumba ka long ha ka

snem 1891.

1896 - Ha u bnai Lber jong kane ka snem u Hormu Rai Diengdoh lyngba ka kot khubor, u la ai jingmut ba ha ka ktien Khasi ngi dei ban pynrung sa ia u 'i' bad u 'ñ' kum ki dak thoh. Ia kane ka jingai jingmut, la pynpaw ruh da u R.S. Berry lyngba ka kot khubor kaba mih ha u bnai Jymmang jong kane kajuh hi ka snem.

1899 - Dei ha u bnai Iaiong jong kane ka snem ba u Jeebon Roy Mairom u la pynmih ia ka kot pule ba la ai kyrteng 'Ka Kot Pule Khasi Nyngkong' ha ka ktien Khasi bad ha kane ka kot u la pynrung ia ki dak thoh 'i' bad 'ñ' kum ki dak thoh ha ka ktien Khasi. Bad naduh kata ka por ngi sa ioh ia ki 23 tylli ki dak thoh ha ka ktien Khasi bad ia kine ngi dang pyndonkam haduh mynta.

Kiwei pat ki mat kiba nga sngew ba ki nonghikai ki dei ban ioh jingshai ha ka jingiaidei bad ki dak thoh ki long kine harum:

1. Ha ka thup jong ki dak thoh ngi don ia u dak thoh 'g' bad une u dei u dak thoh uba hynriew ha ka thup jong ki dak thoh Khasi. Hynrei ngim pyndonkam pat ban thoh ia u kum u dak thoh uba don sur marwei bad uba lah ban pyndonkam haba spel dak ia kino kino ki kyntien. Ka daw ba ka jia kumta ka long ba ka ktien Khasi jong ngi tynrai na lade kam don ia ka sur jong u dak thoh 'g' bad la pyndonkam ia u da kito ki nongthoh bad nongpynkylla ktien jong ka spah snem kaba khatkhyndai ynda haba ki dei ban spel dak ia ki kyntien shim kylliang kum ia ka kyntien 'kada' kaba ki briew ha kiwei pat ki bynta jong ka ri India ki sdang na khmat ka kyntien da ka sur u dak thoh 'g'. Ka jia kumne na ka daw jong ka jingdonkam ban wad ia ki kyntien ba yn pyndonkam na ka bynta ka jingpynkylla Khasi ia ka Baibl.
2. Ngim da pynmlien ban thoh ia ki ar tylli ki dot halor ka met jong u dak thoh 'i' ne ia u dak khyrwiang ' ~ ' halor ka met jong u dak thoh 'ñ' na ka daw ba ki kor shon kot ne ki 'type writer' ha ki por ba kham mynshuwa, kim don lypa ia kine ki dur dak thoh. Kumta kine ki dak thoh kim da ioh jaka ha ki kot ki sla ba ki khynnah ki pyndonkam ha skul bad kumta kam iarap ban pynmlien lypa ia ki ban ia tyngkhuh bad ka jingpyndonkam ia ki man ka por naduh ba ki dang sdang ban pyndonkam ia ki dak thoh ha ki klas kiba rit.

Ngi ngeit ba kitei ki jingpyrshang buh jingthoh ter ter, kumno ngi ioh ia ki dak thoh Roman ha ka ktien Khasi, kin iarap ia ngi bad ia phi kum ki nonghikai ban ioh jingmut kumno ngi ioh ia ki 23 tylli ki dak thoh bad ban kham shai ruh ka jingsngewthuh balei ba ngim da pyndonkam thikna ia ki dak thoh 'g', 'i' bad 'ñ' haba thoh jingthoh ha ka jingim kaba manla ka sngi.

Lynnong - 3

**Ka Rukom Sngewthuh ba la Ju Don Lypa Shaphang ka Jinghikai ia ka Rukom Thoh Dak
(Handwriting)**

Ha kiba bun hi lehse ka jingsngewthuh shaphang ka rukom hikai thoh dak ka long kaba ngut-ngut nget-nget. Bun ruh kiba pyrkhath ba ka rukom sngewthuh jong ki kaba ki don halor jong kane ka bynta ka la biang ia ki na ka bynta ban hikai skul. Don ruh katto katne ngut pat kiba na lade hi ki kham jied ban thoh ia ki dak kiba khuid bad kiba itynnad bad ynda haba ki long nonghikai ki sngewdei hi ba kin hikai ia ki khynnah ba kin thoh ha ki dak kiba khuid bad itynnad. Kane ka jia kham tam eh ha ki nonghikai kynthei bad ka kham duna ha ki nonghikai shynrang.

Na ka jingwad jingtip ia ka rukom pyrkhath jong ki nonghikai halor jong ka jingsngewthuh jong ki ia ka jingdawa jong ka jinghikai ia ka rukom thoh dak kaba kham bha ngi lap ia kine ki rukom pyrkhath harum:

1. Ba ka jinghikai ban da pynlut por ha kaba ai lad ia ki khynnah ban da thoh dak (handwriting) ha ka kopi saw-laiñ ne ha ki kot kiba hikai ia ka rukom thoh dak kiba mih ha ka dur jong ki kyrdan (Cursive Writing), ka dei ban kut noh ynda haba ki khynnah ki la pas ia ka klas IV.
2. Ba lehse ñiar eh ban don napdeng ki nonghikai ha ki skul Primary kiba la ju poi

pyrkhat bad poi kynmaw ban da thew bad lap ïa ka jingjngai na uwei u laiñ ha uwei pat u laiñ ha ka thup jong saw tylli ki laiñ kiba pynlong ïa ka kopi saw-laiñ. Bun hi ruh kim kotbor ban sngewthuh balei ba la bud ïa ka jingjngai ba ryntih bad ba thikna hapdeng baroh saw tylli ki laiñ.

3. Ba kiba bun na ki nonghikai hi kim lah ban sngewthuh shai ha kano ka rukom dei ban buh ïa ka kopi ha ka por ba thoh jingthoh.
4. Ba kiba bun na ki nonghikai kim da sngewthuh shai ïa ka jingdon jong ar tylli ki thup jong ki dak thoh – Ki Dak Shon (Print Script) bad Ki Dak Shithi (Cursive Script). Bun hi ruh ki bym da poi pyrkhat eh ïa ka jingdon jong ka jingjapher ha ka rukom ring dur bad ka rukom thoh ïa kine ki ar thup ki dak thoh. La shem ruh ba bun hi ki bym da poi pyrkhat ïa ka rukom pyndonkam ïa kine ki thup dak thoh katkum ka rta jong ki khynnah.
5. Ha ka jingwad jingtip la shem ruh ba kiba bun hi na ki nonghikai kim da shemphang balei ba kiba bun ki kot kiba hikai ïa ka rukom thoh dak (handwriting) ki pyni nuksa ïa ki khynnah ban pynthiah ne pyndem ïa ki dak sha ka liang kamon. Bun ruh ki nonghikai kiba shu bud beit kumto kumba la thoh ha kito ki kot hikai thoh dak bad kiba shu hun ruh tang kumta hi.
6. La shem ruh ba la jan baroh ki nonghikai kim lah ban shemphang balei ba ki kot hikai thoh dak ki da hikai ban ring ïa ki jait laiñ kiba ha ka ktien phareng ki khot ki 'pre stroke'(laiñ sdang) bad ki 'end stroke'(laiñ pynkut).
7. Ba kiba bun na ki nonghikai kim da poi pyrkhat ruh ban bishar ïa ka kynjang jong ki dak rit , bad , bad ban ïohi ba ki kham lyngkot ban ïa kiwei pat ki dak rit ba donkam ban ring dur shalor.
8. Ba kiba bun na ki nonghikai kim da tip thikna ruh na kano ka daw ba la ju pyndonkam ïa ka kopi sawdong (square) ne ka kopi sawlaiñ ne ka kopi arlaiñ ne ka kopi shilaiñ na ka bynta ki khynnah.
9. Don bun ruh ki nonghikai kiba lehse kim kot bor ban shemphang haduh kano ka klas yn pyndonkam da u let ban thoh dak bad naduh kano ka klas pat yn sdang pyndonkam ïa u khulom sia ne ïa u 'ball-point pen'.
10. Don bun ruh lehse ki bym tip thikna ba ki dur jong ki dak thoh kim long thik kumjuh bad ba ki ïa pher ka rukom ring malu mala na kawei ka jaka sha kawei pat ne na kawei ka ri sha kawei pat kum ba ka la jia ïa ki dak thoh ha ka ktien

Phareng.

11. Ba don bun ruh ki bym kotbor ban sngewthuh ba kaba pyniasnoh khambun ki dak ha ka por ba thoh ka iarap kumno ia ki khyannah.

Kitei haneng ki long katto katne na ki rukom sngewthuh ba kham kongsan halor kane ka bynta, ba ngi shem ha ki nonghikai skul khamtam eh kiba hikai ha ki skul Lower Primary bad Upper Primary bad kiba ngi kyrmen ba kane ka jingthoh kan iarap ban kham pynshai.

LYNNONG - 4

Ki Kyntien (term) ba la Ju Pyndonkam ha kaba Thoh Dak

Ha ka jinghikai ia ka rukom thoh dak ka long kaba sngewtynnad bad sngew dei ban tip ba ngi don lypa ki kyntien ba ngi ju pyndonkam ha kaba batai ia ki jnit jnat kiba don ha ka kam thoh dak. Ka jingpyndonkam ia kine ki kyntien ka iarap ban pynsuk ynda haba ngi batai kumno ban ring laiñ bad thoh dak ha ka rukom kaba dei. Na ka bynta ka jingmyntoi jong ki nonghikai kine harum ki long ki kyntien ia kiba la ju pyndonkam ha ka ktien Phareng bad ia kiba la pyrshang ruh ban pynshai ha ka ktien khasi.

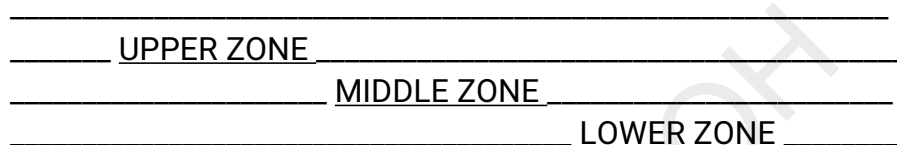
1. Ki dak thoh (Alphabet):

Ka kyntien 'Alphabet' ka mih na ka kyrteng jong ki artylli ki dak thoh Greek – Alpha (α), u dak thoh ba nyngkong bad Beta (β), u dak thoh ba ar. Ia kane ka kyntien la wanrah pat sha ngi ka jait bynriew Khasi da ki Phareng ha ka por ba ki sdang ban hikai ia ki dak thoh ha ka ktien Khasi. Ka dei ruh tang ma ka ka kyntien Phareng kaba palat shi kynnoh ia kaba la pynlong da ka kyrteng jong ki dak thoh. Na ki 65 tylli ki thup dak thoh alphabet ia kiba la pyndonkam ha ka pyrthei mynta, ha Cambodia ki pyndonkam bun tylli eh ki dak thoh, kata 72 tylli bad ka thup dak alphabet kaba duna tam eh ki dak thoh ka dei ia kaba la pyndonkam da ki jait bynriew Rotokas kiba shong ba sah ha ka

dewlynnong Bougainville kaba don ha South Pacific, kaba don tang 11 tylli ki dak thoh. Ha ki snem kiba la dep, namar ka jingkiew jong ka jingkhluit ha ka pyrthei, ha ka por ba don ki 'high tide' ka um duriaw ka la sdang ban tap ia ki jaka kiba don ha kane ka dew lynnong. Kumta ka sorkar ha kine ki jaka ka la pyrshang ban pynkynriah jaka noh ia kine ki jait bynriew shawei pat.

2. Ka jaka thoh dak (Zone):

Ka jaka thoh dak ne 'zone' ka dei ka jaka ha ka sla thoh kot ba ngi pyndonkam na ka bynta ban ringdur bad thoh ia ka met jong uno uno u dak thoh. Ki 'zone' ki don lai tylli – Ka 'upper zone', ka 'middle zone' bad ka 'lower zone'. Haba pyndonkam ia ka kopi saw-laiñ ki 'zone' ki long kumne harum:



Ha kano kano ka kopi saw-laiñ, ka jingjingai hapteng u laiñ uba nyngkong bad uba lai ne hapteng u laiñ uba ar bad uba saw ka long barabor hapteng 6mm bad 9mm. Kane ka jingjingai ka dei kaba rai ia ka jingheh jong ki dak kiba ngi thoh. La ju pdiang ba ki dak kiba shu pdeng ka jingheh haba thoh laitluid ki dei kiba ka kynjang ka long hapteng 6mm bad 9mm.

Ha ka jinghikai ia ki khynnah la dei ruh ban pynmlien ba ka jingpyndonkam ia ki zone haba thoh ia uno uno u dak thoh ka dei ban long mar katjuh katkum kine ki mat harum:

1. Ym dei ban ai lad ia ki khynnah ban kham pynjrung ia ka met jong u dak ha ka 'upper zone' kaba mut ba kin pynjrung palat ia ki dak shalor. Ha ka jingwadbniah ha ki briew kiba la kham san, la shem, ba kaba pynjrung palat ia ki dak shalor ka lah ban dei ka dak ka shin kaba pynpaw ba u briew barabor u kham pyrkhath ba u long kham halor ban ia kiwei pat ki para briew ha ka imlang sahang. Bad kane ka ju kham paw eh ynda haba ki briew ki dei ban soi kyrteng halor ka shithi ba ki phah sha kiwei pat. Kane ka paw bha ruh ynda haba ki thoh ia u dak jingkheñ '3'ne ia u dak thoh 'B' ha kaba ka jingring khun pyllun ia ka met ba shalor jong u dak barabor ka kham heh bad paw shynna ban ia ka jingkhun pyllun ia ka bynta jong ka met kaba shapoh jong u dak.
2. Ym dei ruh ban ai lad ia ki khynnah ba kin pynrit ia ki dak ha ka 'middle zone' namar kaba pynrit ia ki dak ha kane ka 'zone' ka kdew ba ki khynnah ki duna jingsngewshlur ne ba ki kham rit mynsiem ne ba ki sngew ba kim da ia kot

bor bad kiwei pat ki para khynnah.

3. Ym dei ruh ban pyntam palat pud ha ka 'lower zone' namar ba ynda la thoh laitluid ia ki dak, kin ia tyngkhu bad ki dak ia kiba ngi thoh ha u laiñ uba bud.

Ki mat ba dei ban buh jingmut:

(a). Kaba pyndon kam ia ka kopi square haba ki khynnah ki dang sdang ban thoh jingthoh ka iarap ban pynthikna ba ki khynnah ki pyrshang ban thoh la kajong kajong ia ki dak, kaba mut ba ka kopi square ka iarap na ka bynta ka jingpynlait jaka (spacing) bad ym dei na ka bynta ban nang ia ka rukom pyndonkam ia ki 'zone'.

(b). Kaba pyndonkam da ka kopi saw-laiñ pat ka iarap ia ki khynnah ban pynmlien ban pyndonkam lang ia baroh lai tylli ki 'zone' ha ka rukom kaba ryntih.

(k). Haba pyndonkam pat da ka kopi ar-laiñ' ki khynnah ki ioh lad ban pynmlien ia lade tang ha kaba pyndonkam ia ka 'middle zone'.

(d). Kaba pyndonkam pat da ka kopi shi-laiñ ka iarap ia ki khynnah tang na ka bynta ban pynmlien ban thoh ha u 'base line' uba beit bad kam iarap ia ki ban synshar (control) ia ka jingpyndonkam ia ki jaka thoh dak (zone).

Ka long namar kata kaba kham dei ba haba ki khynnah ki dang kham rit ki dei ban pynmlien ban thoh dak ha ka kopi saw-laiñ namar kane kan kham iarap ia ki ban pyndonkam ryntih ia baroh lai tylli ki 'zone' thoh dak.

3. Ki laiñ ba ngi ring haba thoh dak (Stroke):

Ia kino kino ki laiñ ba ngi ring khnang ban pynwandur ia ka dur jong u dak thoh la khot 'stroke'. Ki 'stroke' ki don bun jait. Ki don ki 'pre-stroke', 'end-stroke', 'up-stroke', 'down-stroke', 'connecting stroke', 'over curve', 'under curve' bad 'swing stroke'.

(a). Ki '**pre-stroke**' ki dei ki laiñ kiba ngi ring tam na khmat eh jong ka met jong uno uno u dak thoh. Ka jingring ia une u laiñ ka iarap ban pynwandur itynnad ia u dak bad ha kajuh ka por ka pynmlien ruh ia u khynnah ban long uba kham don akor (courteous) ha ka longbriew manbriew. Kane ka mut ba ka jingpynmlien ban ring ia u 'pre-stroke' ka iarap ruh ia ki khynnah ban sdang ia kiei kiei ha ka rukom kaba kham dei bad ym ban shu sdang muk-mak ia kano kano ka kam ba ki leh.

Ym dei pat ban ai lad ia ki khynnah ba kin ring jlan palat ia une u laiñ, namar kito kiba ring jlan than na khmat ki dei kiba suki than bad kim poi leh kloï ia kano kano ka

kam.

Ym dei ruh ban ai lad ïa ki khynnah ban ring dur bnoh na khmat u dak, namar kito kiba mlien ban ring dur bnoh ki dei ruh kiba kham smat woh dong woh nia ïa kiwei pat.

Nuksa:

(b). Ki **'end-stroke'** ki dei ki jait laiñ kiba ngi ring tam shabar jong ka met jong u dak ha ba kut. Ban ring tam ïa u 'end stroke' ka dawa ïa ka jinglah ban ïaishah. Kaba ring tam ïa kine ki jait 'stroke' ym tang ba ka ïarap ban pynwandur itynnad ïa u dak hynrei ka ïarap ruh ban pynwandur ïa ka jinglong jong ki khynnah. Kito ki khynnah kiba pynmlien ban thoh ïa u 'end-stroke' ki kham lah ban leh janai ïa kiei kiei. Ki kham don jingkitkhlieh ruh bad ki kham lah ban ïaineh haduh kaba kut jong kiei kiei. Dei na kane ka daw ba ha ki kot kiba hikai ïa ka rukom thoh dak la ju pynmlien ban ring ïa kine ki jait laiñ ha manla u dak uba kut jong kano kano ka kyntien.

Haba ki khynnah ki la san bad poi sha ki klas kiba kham shalor kan long lehse kaba shitom ban pynneh ban pyndonkam ïa kine ki jait stroke bad kane ka lah ban jia khamtam eh ynda haba ka don ka jingdawa ban thoh sted ïa ki dak ha kaba yn ym lah ban ring janai ïa ki. Hynrei haba thoh suki pat kito kiba la mlien ban pyndonkam ïa ki, kin ring hi ïa kine ki laiñ haba thoh jingthoh.

Kaba pyndonkam ïa ki 'pre stroke' bad ki 'end stroke' ka kdew ba ka pyrkhath pyrdaiñ (organization of thought) jong u briew ka long kaba ïaid beit ïaid ryntih. Kane ka mut ba ka da don ka jingsdang, ka pdeng bad ka jingkut.

Nuksa:

(k). Ki **'up- stroke'** ki dei ki laiñ kiba ngi pyndonkam ynda haba ngi dei ban ring shalor ïa ka kti jong ngi haba ngi ringdur ïa uno uno u dak thoh. Ki 'up-stroke' ki lah ban

don ha baroh lai tylli ki 'zone'. Ha ka jinghikai ia ki khynnah ban ring ia kine ki laiñ ha ka kopi saw-laiñ, ka long kaba dei ban pynmlien ia ki khynnah ba kin ym ring tam ia u pud ba la buh lypa da ki laiñ kiba pynlong ia ki 'zone'.

Nuksa:

(d). Ki '**down-stroke**' pat ki dei ki jait laiñ kiba ngi ring da kaba ngi dei ban tan shapoh ia ka kti jong ngi ynda haba ngi ringdur ia ki dak. Ki 'down-stroke' ki lah ban don ha kano kano ka 'zone'.

Haba ring ia ki 'down stroke' ha ka kopi saw-laiñ, dei ban pynmlien ia ki khynnah ba kin ym ring tam palat ia u pud jong kino kino ki 'zone'. Ki 'up-stroke' bad 'down-stroke' kiba jlih ki pynpaw ba u khynnah u don ia ka jingskhem ha ka jingmut jingpyrkhat. Lada kine ki laiñ ki kdor, ka mut ba uta u khynnah um don ka jingskhem ha ka jingmut jingpyrkhat. Kumta ki nonghikai ki dei barabor ban phikir ba ki khynnah kin ring ia ki laiñ kiba jlih.

Nuksa:

(e). Ki '**connecting stroke**' pat ki dei ki jait laiñ kiba ngi pyndonkam ynda haba ngi dei ban pyniasnoh ia ki dak ha ka rukom thoh dak da ki Dak Shithi (Cursive Script).

Nuksa:

(g). Ki '**over curve**' pat ki dei ki laiñ kiba khun bad at pyrdung shalor kiba ngi pyndonkam kum ha kaba ring ia ka dur jong ki dak rit 'm' ne 'n' bad kumta ter ter.

Nuksa:

(ng). Ki **'under curve'** ki dei ki laiñ kiba khun bad at pyrdung shapoh kiba ngi pyndonkam kum ha kaba ring ia ka dur jong ki dak rit 'u' ne 'w' bad kumta ter ter.

Nuksa:

(h). Ki **'swing stroke'** pat ki dei ki laiñ kiba ngi ring tam ha ba sdang ne ha ba kut jong ki dak khraw haba ngi thoh ia ki ha ka dur ki Dak Shithi (Cursive script).

Nuksa:

4. U laiñ thoh dak (Base line):

U laiñ thoh dak ne u 'base-line' u dei u laiñ mutdur ha uba ngi thoh ia ki dak thoh. Ha ka kopi saw-laiñ, u laiñ uba lai haba ñiew nador shapoh jong ki saw tylli ki laiñ u iarap ban pynthikna ba u khynnah u thoh ia ki dak bad kyntien ha u 'base-line' uba beit. Haba pyndonkam pat ia ka kopi shi-laiñ, u laiñ ba la dro lypa ha ka kopi u iarap ia kane ka bynta.

Ka jingpynmlien ia ki khynnah ban thoh ha u 'base-line' uba beit ka iarap ban pynlong ia ki kiba kham lah ban pynleit jingmut kham slem ha kano kano ka kam kaba don ha khmat. Don ki khynnah kiba u 'base line' jong ki u nang hiar katba nang iaaid sha ka liang kamon jong ka jingthoh (descending). Don ruh kiba u 'base-line' jong ki u kiew shalor katba nang iaaid sha ka liang kamon (ascending). Ki don ruh ki jait 'base-line' kiba them shapoh hapdeng (concave) bad don ruh kiba long at pyrdung shalor hapdeng (convex). Nador kine, don ruh kiba thoh ha u 'base line' uba at uba them (irregular). Kine harum ki long ki nuksa jong ki dur 'base-line':

Horizontal -

Ascending -

Descending -

Concave -

Convex -

Irregular –

Ha ka jingwad bniah jong ki riewstad ha ka jait jingpule kaba ki khot ka 'Graphology', ka jait jingpule kaba wad ia ka jingiadei bad jingiasnoh kaba don hapdeng ka rukom thoh dak bad ka longbriew manbriew jong u briew shimet, la shem ba haba thoh hi ha ka kopi sada ka long kaba eh ban pynbeit janai ia u baseline.

La shem pat ba kito ki briew kiba don ia u 'base-line' uba kiew katto katne sha tduh jong u laiñ ki don ia ki jinglong kiba kham bha. Kaba don ia u 'base-line' uba kiew khyndiat shalor sha tduh jong u laiñ ka pyni ba u nongthoh u don ia ka jingpyrshang bad jingiaksaid ban thoh ha u laiñ uba beit tangba um lah ban pynjanai ia kata. Hynrei lada jia pat ba u 'base-line' u hiar shapoh katba nang iaaid sha tduh jong u laiñ, ka pyni ba u nongthoh um don jingiaksaid ban poi sha kaba dei ne kaba kham bha.

Haba ki briew ki la san bad rangbah, ha ki khep ba u 'base-line' pat u at pyrdung shapoh hapdeng (concave), ki riew wadbniah ki ong ba kito kiba don ia kum une u 'base-line' ki dei ki jait briew kiba ha kaba sdang ka kam kim don mon ban ia ksaid bad leh shitom ban pyndep ia ka thong hynrei kat nang iaaid ka por pat ki nang ioh mynsiem bad ki kloï ban trei shitom ban jop ia ka thong.

Lada jia pat ba u 'base-line' u at pyrdung shalor hapdeng (convex) ki jingwadbniah ki iaathuh ba u briew uba thoh ha kane ka rukom u pyrshang naba sdang bad bteng katto katne por ban ia ksaid ban leh ia kaba kham bha hynrei kat nangiaid ka por pat u sngew duh bor noh bad kumta u hiar arsut ha kaei kaba u leh.

Namar kitei ki daw haneng la dei namar kata ban pynmlien ïa ki khynnah ban thoh ha ka kopi saw-laiñ bad ha ka kopi shi-laiñ khnang ban pynmlien ïa ki ba kin thoh ha u 'base-line' uba beit bad ba kane kan iarap ban pynheh pynsan ïa ka pyrkhath pyrdaiñ jong ki ha ka rukom kaba kham bha.

5. Ka jingthiah ne jingdem jong ki dak thoh (Slant/Angle of writing):

Ka jingthiah ne jingdem jong ki dak ba ngi thoh ka long kawei pat ka bynta ba ki nonghikai ki dei ban kham phikir. Ki dak ba ngi thoh ki lah ban thiah ne dem sha ka liang ka diang (left slant/reclined) ne sha ka liang kamon (right slant/inclined) bad ki lah ruh ban long kiba beit bad pynieng (vertical).

Nuksa:

Left Slant:

Vertical:

Right Slant:

Ha ka jingwad bniah da ki stad jong ka 'Graphology' la shem ba 15% na ki briew ha ka pyrthei ki pyndem ïa ki dak sha ka liang kadiang, 8% pat ki thoh pynieng bad 77% pat ki pyndem ïa ki dak sha ka liang kamon.

Ka jingbun jong ki briew kiba pyndem ïa ki dak sha ka liang kamon ka mih na ka daw ba ha ka jingring ïa ki laiñ kiba pynlong ïa ki dak thoh bunsien eh ngi bud ïa ka lynti kaba ngi sngew ba ka long kaba kham suk bad kane ka long namar ba ka jabieng jong ngi bad ka kti jong ngi ki kham suk ban trei kam haba ngi pynïaid ïa ka kam na ka liang kadiang sha ka liang kamon.

Kaba thoh pynieng ïa ki dak pat ka kham dawa kham bun ka bor dohksah jong ki shympriah kti bad ryndang kti. Ka dawa khambun ruh ïa ka bor jong ka mon jong u nongthoh namar ban thoh pynieng ïa ki ka kham pynshitom khamtam eh haba dei ban pynïaryngkat kynjang ïa ki dak.

Kaba pynthiah ia ki dak sha ka liang kadiang pat ka kham dawa ïa ka bor bad jingpynleit jingmut ha ka jingpynbeit ïa ki dak ha u 'base-line'.

Kawei na ka jingshem jong ki nonghikai lehse ka long ba kito ki kot kiba hikai ïa ka rukom thoh dak (Cursive Writing), barabor ki hikai ïa ki khynnah ban pyndem ïa ki dak sha ka liang kamon. Ka jinghikai ban leh kumne ka long halor jong ka nongrim ba ka kham suk ban thoh ha u 'base-line' uba beit bad ha kajuha ka por ka long ruh ka lad da kaba yn kham lah ban thoh sted ïa ki dak.

Katto katne kiwei pat ki jingshem jong ki riew wadbniah halor jong kane ka jingpynthiah ne jingpyndem ïa ki dak ki long kumne harum:

1. Ba kawei na ki jinglong jong kito ki brieve kiba pyndem ïa ki dak sha ka liang ka diang ka long ba kham bunsien kim da lah ban ieng ha la ki jong ki rukom pyrkhath bad bunsien eh ki donkam ïa ki nongkyrshan ha ka pyrkhath pyrdaiñ (mentor) haba ki donkam ban rai ïa kino kino ki jingrai ha la ka jong ka jingim.
2. Ba kito pat kiba thoh pynieng ïa ki dak ki dei kiba snoh skhem rdin ha la ka jong ka rukom pyrkhath bad ki kham bud pyrkhing ruh ïa ka nongrim ha kaba maki ki ieng. Kim da lah ruh ban kham pdiang ïa ki jingai jingmut jong kiwei pat. Lah ban iohi ruh ba dei ki kynthei kiba kham don ïa ki dak ba la thoh pynieng.
3. Ba kito pat kiba pyndem ïa ki dak sha ka liang kamon ki dei kiba kham lah ban pynwandur (adjust) ïa la ka jingim bad kiwei pat ki para brieve ha kiba bun ki khep jong ka jingim.
4. Ba kito pat ki bym pynneh ban pyndem ne pynthiah ryntih ïa ki dak sha kajuha ka phang ha baroh kawei ka jingthoh, ki pynpaw ba ki long ki brieve ki bym skhem jingmut.

6. Ka jinglait jaka hapdeng ki laiñ dur dak (Loop):

U 'loop' u dei ka jinglait jaka ha ka met jong u dak hapdeng ar tylli ki laiñ ne 'stroke', ïa kaba la pynlong da ki laiñ kiba ngi ring marjan ban pynlong ïa ka dur jong u dak. Ki 'loop' ki lah ban don ha baroh lai tylli ki 'zone'.

Ki dak rit(dak shithi) kum u , , , bad , ki don 'loop' ha ka 'upper zone'. Ki dak rit (dak shithi) , bad pat kim don 'loop' satia wat lada ki pyndonkam ïa ka 'upper zone'. Nalor kata kine ki dak thoh ki kham lyngkot ka kynjang ban ïa kiwei pat ki dak thoh kiba pyndonkam ïa ka 'upper zone'. Ka jingdawa ban ïaid bad ban najuh ïa u 'up stroke' bad u 'down stroke' ha ka jingpynlong ïa ka dur jong kine ki dak thoh haneng ka pynlong ba ka shitom ban lah ban pynjrung ïa ki shalor. Ki dak rit (dak shithi) kum u , , bad , pat ki don ïa u 'loop' ha ka 'lower zone'. Ki dak rit (dak shithi) kum u , , bad pat

ki don 'loop' ha ka 'middle zone'. Kine harum ki long ki nuksa jong ki jait 'loop':

Nuksa:

Upper zone:

Middle zone:

Lower zone:

7. Ka jingpynlait jaka (Spacing):

'Spacing' ka mut ka jingpynlait jaka haba ngi thoh jingthoh. Ka jingpynlait jaka ka lah ban long hagdeng ki dak thoh, hagdeng ki kyntien, hagdeng ki senten, hagdeng ki laiñ, hagdeng ki 'paragraph' bad kumta ter ter. Haba hikai ia ki khynnah dei ban hikai ia ki ba kin pynmlien ban thoh ia ki dak bad kyntien ha kata ka rukom ba lah ban ithuh shai ia ki dak bad kyntien bad ba kan ym pynshitom ia ki khmat haba pule. Ki khynnah kiba kham lehrain bieit, bunsien ki kham pyniasyndait ia ki dak. Kumta ki nonghikai ki dei barabor ban iarap ia kiba kum kita ki khynnah ban kham thoh pyniar ia ki dak. Ha ki jingwadbniah la shem ruh ba kito kiba pyniasyndait bad pyniatynñian than ia ki dak kim da long kiba kloi ban iakhleh ne ban ia im kynhun bad kiwei pat.

Ha kaba ia dei pat bad ka jingpynlait jaka hagdeng ki kyntien haba thoh laitluid ha ka kopi sada ne ka kopi shi-laiñ barabor ka jingpynlait jaka kaba biang ka dei ban long ha kata ka rukom ba lah ban pynrung hagdeng ki kyntien ia ki dak shithi (dak rit) kum u , , , , bad . La ñiew pat ba jingpynlait jaka ka long kaba khim lada ka jaka ka kham rit bad ym long ban pynrung hagdeng ia u dak thoh ' '. Ha kawei pat ka liang, lada ka jingpynlait jaka hagdeng ki kyntien ka kham iar palat ban ia ka jingiar jong u dak thoh ' '

(dak rit) la ñiew ba ka jingpynlait jaka ka kham iar.

Katei ka jingbuh kyndon shaphang ka jingpynlait jaka hapdeng ki dak ka kham mut na ka bynta kito ki briew kiba la san la heh. Hynrei na ka bynta ki khynnah skul kiba dang kham rit ka kham dei ban thoh hi kham iar bad kham kylluid namar ba kim pat lah bad kotbor ban ring ia ki dak kiba biang ka jingheh.

8. Ki jait dak ba dei ban pyndonkam ha kaba thoh dak (Script):

Ha ka jinghikai ia ka rukom thoh dak barabor ngi ju pyndonkam ia ki ar tylli ki thup jong ki dur dak – ki Dak Shon (Print Script) bad ki Dak Shithi (Cursive Script). Haba thoh jingthoh da ki Dak Shon, ia baroh ki dak la thoh pynieng marwei marwei khlem pyniasnoh wat lada ngi thoh marsyindah ia ki ruh. Haba thoh Dak Shon, barabor ki dak kim don ia u ‘pre – stroke’ ne ‘end – stroke’. La ring dur ruh ia ki dak ha ka dur kaba shisur tam eh.

Haba thoh jingthoh ha ki Dak Shithi pat ngi pyniasnoh ia ki dak uwei bad uwei pat tangba ka rukom pyniasnoh ka lah ban long ba ngi pyniasnoh lut ia baroh ki dak thoh ne tang katto katne na ki.

Haba thoh Dak Shithi, ngi pyndonkam ruh ia u ‘pre – stroke’ bad ia u ‘end-stroke’. Ki briew kiba kham lah ban pyniasnoh kham bun ki dak thoh ki dei ki briew kiba kham khelaiñ ka jingpynleit jingmut bad ka jinglah ban iaishah. Ka long namarkata kaba dei ba ki nonghikai kin pynmlien ba ki khynnah skul kin pyniasnoh kham bun ki dak thoh haba ki thoh jingthoh.

Nuksa: Dak Shon

Dak Khraw

A	B	K	D	E	G	NG	H	I
ï	J	L	M	N	Ñ	O	P	R
		S	T	U	W	Y		

Dak Rit

a b k d e g ng h i
 ï j l m n ñ o p r
 s t u w y

Nuksa: Dak Shithi:

Dak Khraw

A B K D E G NG H
 I
 J L M N N~ O
 P R
 S T U W Y

Dak Rit :

ï ~ *g g*
e

9. Ka jingheh jong ki dak (Size):

Ha kaba ïadei bad ka jingheh jong ki dak, haba ki khynnah ki dang rit barabor kin thoh da ki dak kiba kham heh bad ynda ki la kham san bad lah ban synshar ïa ka rukom pynkhih ïa ki dohksah kiba don ha ki shympriah kti, barabor ki dak kin kham rit.

Halor kane ka bynta, ïa ka jingheh jong ki dak ngi peit kumne harum:

1. Ngi peit na ka liang jong ka jingjrung jong ki dak kiba haba thoh ïa ki ka dawa ban pyndonkam ïa ka 'middle zone' bad ka 'upper zone' kum ki dak thoh (dak shithi) – , , bad ne na ka jingjrung jong ki dak ki ba dawa ban pyndonkam ïa ka 'middle zone' bad ka 'lower zone' kum ki dak thoh (dak shithi) – g , bad . Na ka liang jong ki jingthew, ka kynjang kaba biang haba thoh laitluid ka dei ban long hapdeng 6mm bad 9mm. Hynrei wat la katta ruh ngi shem haba ki briew ki la rangbah bad haba ki donkam ban thoh jingthoh shibun kiei kiei, ka jingdawa ban pyndep kham kloi ïa ka kam ka lah ban pynlong ïa ki ba kin kham pynlyngkot shuh shuh ïa ki dak ban ïa ka 6mm.
2. Ngi peit ruh ïa ka jingheh jong ki dak na ka liang jong ka kynjang jong ki dak thoh (dak rit) ïa kiba ngi thoh tang ha ka 'middle zone' kum ki dak thoh - , , , i , , , , \tilde{n} , bad . Ka kynjang ba pdeng jong kine ki dak thoh haba thoh laitluid ka dei ban long hapdeng 1.5 mm bad 2.5mm.

10. Ka jingsted thoh (Speed):

Ka jingsngewthuh ïa ka jingsted thoh ka long barabor kaba donkam na ka bynta ki nonghikai. Ka jingsted ban thoh ka ïapher na kawei ka klas sha kawei pat. ïa ka jingsted la pyrshang ban sngewthuh da kaba ñiew katno tylli ki dak thoh (dak rit) da ki Dak Shon ne ki Dak Shithi ki khynnah ki lah ban thoh ha ka shi minit. Ha ka jingwad bniah ba la leh la shem ba ka jingsted kaba pdeng (average) jong ki khynnah ka long kumne harum:

Ha Klas I - 20 dak, Klas - 30 dak, Klas III - 40 dak, Klas IV - 50 dak, Klas V - 60 dak bad Klas VI - 70 dak.

Na ka bynta ki briew kiba la san la rangbah la shem ba ka jingsted kaba pdeng ka long hapdeng 100 haduh 200 dak ha ka shi minit. Na ka bynta ki nonghikai ha ki skul Lower Primary bad Upper Primary pat, ka jingsted kaba biang ka dei ban long la kumno kumno 70 dak ha ka shi minit. Bad da kane ka jingsted kin lah ban thoh ïa ki dak kiba khuid, kiba shai, kiba wandur bad kane kan kham pynsuk ïa ki khynnah ban bud ïa kano kano ka jingthoh ynda haba ki nonghikai ki thoh ha ka blakbod.

11. Ka bor ñion halor ka sla kot (Pressure):

Ka bor ñion halor jong ka sla kot ïa kaba lah ban ithuh haba peit ïa ka jingthoh hadien ba la thoh, ka long kawei pat ka bynta ba ki nonghikai ki dei ban tip bad sngewthuh. Haba ki khynnah ki dang rit kim pat don ka bor ban lah ban synshar ïa ki dohksah kiba rit kiba don ha ki shympriah kti. Kumta baroh ka bor jong ka kti ka leit lut lyngba ka tduh jong u tiar thoh haba ki thoh. Dei na kata ka daw ba ha ki por kiba la leit

noh la pyndonkam da ka sleit maw bad da u mawthoh haba hikai thoh nyngkong khnang ban iarap ban pynduna ia ka jingjot kloi jong ka kopi haba ñion eh da u let bad haba pyndam eh ruh ia ka da u jingpyndam jri (rubber/eraser).

Ha ki sngi kiba hadien pat ngi shem ba kam long kaba suk ban ioh ia ka sleit maw bad ba ki sleit kot rben wat haba ioh ia ki ruh, ki duna pat ka bor iakyrshut bad u mawthoh bad ba ki dak ba la thoh da u mawthoh halor jong ki kim shai bha. Kumta ngi shem ba ha ki ba bun ki khep la dei ban hikai ia ki khynnah ba kin thoh beit shi syndon da u let ha ka kopi. Haba leh kumta, ban pynduna ia ka jingjot kloi jong ka kopi ym dei ban pynmien ban pynnep than ia u let. Barabor ki khynnah haba pyndonkam ia u let bad ka kopi ki ju iai pyndam bunsien ia ki jingthoh namar ba kim pat tbit ha kaba ringdak bad ha kaba thoh jingthoh. Dei namar kata ka daw ba ki khynnah ki dei ban pyndonkam da u let uba kham jem kat haduh shuwa ban kut ka Klas IV. Kaba pyndonkam da u let uba jem ka iarap ruh ia ki khynnah ba kin ym da donkam ban pynmih shibun ka bor ha ka por ba ki thoh jingthoh.

Ynda haba ki briew ki la san la rangbah ka jingpyndonkam kham bun ka bor ñion ka pyni ba ki briew ki kham sngew skhem bad sngew thikna ia kaei kaba ki thoh. Ha ki khep ba ki dei ban thoh sted pat lah ban shem ba ki kham pyndonkam duna ia ka bor ñion. Ha kawei pat ka liang haba ki briew ki dei ban soi kyrteng lah ban ithuh ba kito kiba shu pynbud ia ka jingsoi jong kiwei pat ki pyndonkam kham bun ka bor ñion. Bad ka daw ka long namar ba ka jingdawa ban ringdur kum ka jingsoi jong kiwei pat, ka pynlong ia ki ba ki hap ñion eh suki suki ban pynbud ia ka jingwandur jong ki laiñ ha ka jingsoi jong kiwei pat.

Kitei haneng ki long tang katto katne na ki kyntien ia kiba ngi ju pyndonkam ha kaba hikai ia ka rukom thoh dak. Nalor kitei dang don bun ruh kiwei pat ki kyntien ia kiba la ju pyndonkam ha kaba hikai thoh dak bad ia kiba ngin ym lah ban kynthup lut ha kane ka lynnong. Hynrei ngi ngeit pat ba lada lah ban tip bad kynmaw wat tang ia kitei ki kyntien ia kiba la batai shakhmat ruh kan iarap shibun eh ia ngi na ka bynta ka jingdawa ban pynjanai ia lade ha ka kam ba ngi trei kum ki nonghikai.

LYNNONG - 5

Ka Jingjied Ban Pyndonkam ia ki Dur Dak Thoh (Script)

Ha kaba iadei bad ka jingjied ia ka jait 'script' ban hikai ia ki khynnah, kiba bun hi ki sngew ba ka long kaba dei ba ia ki khynnah kiba dang rit hi dei ban hikai ia ki ban thoh da ki Dak Shon (Print Script ne Manuscript) na ka bynta ar lane lai snem jong ka jingshong skul bad ba hadien kata la dei ban hikai ia ki ban thoh da ki Dak Shithi (Cursive Script). Kane ka rukom pyrkhath ka mih namar ka don ka jingmyntoi ia ki khynnah mynba ki dang rit ban thoh da ki Dak Shon (Print Script) kat kum kine ki mat harum:

1. Haba ki khynnah ki dangrit kim pat don ia ka jinglah ban synshar (control) ha ka rukom kaba dei ia ki dohksah kiba rit kiba don ha ki shympriah kti, kiba iarap ha ka ban pynwandur ia ia ki 'stroke' kiba kham wandur itynnad. Kane namar kata ka pynshitom ia ki khynnah rit lada pynbor ia ki ban thoh da ki Dak Shithi (Cursive Script) ha kaba ngi pyndonkam bun ki jait 'stroke' kum ki 'pre-stroke', 'up-stroke', 'down-stroke', ki 'end stroke' bad kiwei kiwei.
2. Ka jingringdur ia ki dak kiba itynnad ka dawa ia ka jingiatrei lang (co-ordination) jong ka jabieng, ki khmat bad ka kti. Ha ki khynnah rit kane ka jingiatrei lang hapdeng kine ki lai tylli ki bynta jong ka met briew kam pat long janai bha. Kumta ka kham pynsuk thoh dak ia ki lada kin thoh da ki dak ki bym pat dawa ban ring bun ki jait laiñ haba ring ia ka dur jong uno uno u dak.
3. Kawei pat ka daw kaba pynlong ia kiba bun ki riewshemphang ha ka pule ka puthi ban pdiang ba ka long kaba dei ban hikai nyngkong ia ki khynnah da ki Dak Shon ka long ruh namar ba ki dur jong ki Dak Shon ki kham ia syriem ia ki dak kiba la pyndonkam da ki kor shon kot ha kaba shon ia kino kino ki jingthoh jong ki kot pule ha skul. Kumta ka kham pynsuk ia ki khynnah ban ithuh ia u dak ha ka kot pule khamtam eh ha ki khep ba ki donkam ban wad ia ka rukom spel dak kaba dei na ka bynta kano kano ka kyntien kaba ki la thoh ha ki kopi.
4. Ka jingpyndonkam ia ki Dak Shon ka kham pynsuk ruh ia u khynnah ban pule, ban ia ka khep ha kaba ia ka jingthoh la thoh ha ki Dak Shithi. Kane ka leit jia kumta namar ba ki Dak Shithi ki don bun eh ki jait laiñ ba la pyndonkam kiba lah ban pynduna bad pynsuki ia ka jinglah jong u khynnah ban ithuh kloï ia uno uno u dak thoh bad kumjuh ruh ia ki kyntien.
5. Ha ka jingwad bniah jong ki riewshemphang la shem ruh ba mynba u khynnah u dang rit, u kham lah ban thoh sted ha ki Dak Shon ban ia ha ki Dak Shithi namar ba un dang kham jied ban iai rah bunsien ia ka kti haba thoh.

Haba thoh da ki Dak Shithi (Cursive Script) pat ngi pyniasnoh ia ki dak uwei bad uwei pat tangba ka rukom pyniasnoh ka lah ban ym long ryntih. Lada ka rukom pyniasnoh ba duna eh ka long saw dak ha ka shisien pyniasnoh ha kano kano ka kyntien, ha ka ktien Phareng ki khot ia kata ka 'Connected writing'. Lada jia pat ba ka jingpyniasnoh ka duna ia ka saw dak ha ka shisien pyniasnoh ki khot ka 'Disconnected writing'.

Kitei ki jingpynshai haneng halor ka jingdawa ban sngewthuh ia ka jingjied ban pyndonkam ia ki jait dur dak ki long halor ka nongrim ba barabor haba ngi hikai skul, ngi dei ban pyrkhat na ka liang ka jingai jingmyntoi ba pura ia ki khynnah, da kaba ngi donkam ban pyrkhat ia ki lad kiba bha tam baroh ba ngi don ban ai ha ki. Dei halor jong kitei ki nongrim bad rukom pyrkhat namar kata la shem ba kan kham iarap ia ki khynnah lada yn pyndonkam da ki Dak Shon naduh ba u khynnah u sdang ban leit skul kat haduh ba un da shong ha Klas II bad ba yn sa pyndonkam pat ban hikai ba un thoh da ki Dak Shithi ynda u la poi ha Klas III. Bad ia kane ka rukom pyndonkam ia ki jait dak thoh la dei ban bud ryntih da baroh ki nonghikai kiba hikai ha ka juh ka skul bad kiba hikai ia ki subjek bapher ha ki klas kiba iapher.

Ka Jingpyndonkam ïa ka Kti Kamon ne ka Kti Kadiang haba Thoh Jingthoh

Bun na ki briew ha ka pyrthei ki kham jied ban thoh dak da ka kti kamon bad don ruh katto katne kiba kham jied ban thoh da ka kti kadiang. Ha ka ktien Phareng, lada u briew u jied ban kham pyndonkam da ka kti kamon ki khot ia uta u briew 'dextral' ne 'right handed'. Lada jia pat ba u briew u kham jied ban pyndonkam da ka kti kadiang, ïa kum uta u briew ki khot 'sinistral' ne 'left handed'. Don pat ruh bun ki briew ha ka pyrthei kiba lah ban pyndonkam da kaba suk ïa baroh ar tylli ki kti ha kaba thoh jingthoh. ïa kum kine ki briew pat la khot ki 'ambidexter'

Ha ki jingwadbniyah ba la leh ha ka pyrthei ha ki snem kiba kham mynshuwa la lap ba 4% na ki briew ha ka pyrthei ki dei kiba thoh da ka kti kadiang. Ha ki jingwadbniyah ha ki snem kiba hadien pat la shem ba 6% na ki shynrang bad 4% na ki kynthei ha ka pyrthei ki kham jied ban pyndonkam da ka kti kadiang.

Ka long ruh kaba sngewtynnad ban tip ba katkum ki jingshem na ki jingwadbniyah, ha ka rta ba ki khynnah ki dangrit, 70% na ki khynnah kiba dang hapoh ka rta 6 snem ki kham pyni dak ba ki kham jied ban pyndonkam da ka kti kamon haba ki leh ei ei bad haba ki thoh jingthoh, katba tang 5% pat kiba jied ban pyndonkam da ka kti kadiang bad sa 25% pat kiba pyni ba ki jied ban pyndonkam lang ïa baroh ar tylli ki kti haba ki leh ei ei ne haba ki thoh jingthoh. Ha ka rta kaba 6 snem pat la shem, ba 81% na ki khynnah ki kham jied ban pyndonkam da ka kti kamon, 6% kiba jied ban pyndonkam da ka kti kadiang bad 13% pat kiba jied ban pyndonkam lang baroh ar tylli ki kti. Katba ki khynnah ki nangsang pat ki pyni ba ki kham jied thikna ban pyndonkam da kano kano ka kti haba ki leh ei ei la ka long da ka kti kamon ne da ka kti kadiang.

Hoid, ka la don ka jingpyrshang jong ki riewshemphang ban pyrshang ban pyni ba ka don ka jingiadei hagdeng ka jingjied jong ngi ban pyndonkam da kano kano ka kti bad ka jingtrei kam jong ki arliang jong ka jabieng kiba don sha ka liang kamon bad ka liang kadiang jong ka khlieh. Ki riewstad ki shem ba haba ki briew ki kham pyndonkam ban trei da ka kti kamon, ha ka jabieng pat dei ka bynta kaba sha ka liang kadiang kaba kham trei kam. Ha ki khep pat ba ki briew ki kham jied ban pyndonkam ia ka kti kadiang, dei ka bynta kaba sha ka liang kamon jong ka jabieng kaba kham trei kam. Te hynrei kat haduh mynta hi ym pat lah ban ong thikna lada kane ka jingiadei ka long ne em kaba thikna kat ban pynlong ïano ïano ban jied ban pyndonkam da ka kti kamon ne da ka kti kadiang haba thoh jingthoh.

Ha ki khep ba don ki khynnah kiba kum ki nonghikai phi ithuh ba ki lah ban pyndonkam lang ïa ka kti kamon bad ïa ka kti kadiang haba thoh jingthoh, dei ban pynmien ban hikai ïa ki ban thoh da ka kti kamon.

Lah ban don pat ki kkep ba kum u ne ka nonghikai phi la dei ban hikai ia ki khynnah kiba jied ban thoh da ka kti kadiang naduh ba ki dang sdang ban leit skul. Ka lah ruh ban long ba phi la pyrshang ruh ia ka ban pynbor ia uba kum uta u khynnah uba thoh da ka kti kadiang ba un thoh da ka kti kamom. Halor kane ka bynta, katkum ki jingwad bniah jong ki riewstad ha ka 'Graphology' la shem ba katba u khynnah u dang don hapoh ka rta 7 snem lah suki pa suki ban iarap ia u lada u thoh da ka kti kadiang ba un thoh pat da ka kti kamom. Te hynrei lada u khynnah u kham jied ban thoh hi da ka kti kadiang wat haba la ia pyrshang ban thaw lad ia u ba un thoh da ka kti kamom, dei ban ai lad ia u ba un leh kumta bad ba ym dei ban pynbor ia u, namar kaba pynbor ia u ban thoh da ka kti kamom ka lah ban pynthut bad pynshitom pat ia u hadien habud.

Ka jingailad ia u khynnah ba un thoh da ka kti kadiang hadien ba ki nonghikai ki la sngewthuh ba ym don lad da kumwei pat, ka dawa pat ia ki nonghikai ba kin tip bad sngewthuh ha kano ka rukom u khynnah un bat ia u let ne khulom bad ha kano pat ka rukom dei ban buh ia ka kopi ha ka por ba u khynnah u thoh jingthoh halor jong ka miej ne ka desk katkum kine ki jingai jingmut harum:

1. Pynshong ia u khynnah uba thoh da ka kti kadiang ha ka tduh ba sha ka liang kadiang jong
ka desk ne ka miej khnang ba ka tymbuit kadiang jong u kan ym iatyangkhu bad ka kti kamom jong kiwei pat ki para khynnah ha ka por ba thoh jingthoh.
2. Ym ju dei ban kren pynduh mynsiem ia uba kum uta u khynnah bad dei ban pynshlur ia u ba un thoh bha ia ki dak.
3. Haba thoh Dak Shithi dei ban pynhikai ban thoh jingthoh da kaba buh ia ka kopi marbeit bad marpyrshah ia ka tyrpeng kadiang bad ban tan ia ki laiñ 'down stroke'shapoh bad shaphang kadiang khnang ban suk pyndem ia ki dak bad ban suk ruh ban pyniaid ia ka kti sha ka liang kamom katba nang thoh.
4. Ka rukom buh ia ka kopi kan long ha kata ka rukom ba ka rmiang ba sha kamom jong ka kan long 'angle' hapdeng 35 bad 45 degree bad ka rmiang jong ka desk ne ka miej shaphang kpoh u khynnah. Ka rukom bat pat ia u let ne khulom ka long ha kajuh ka rukom kumba dei ban bat da ki khynnah kiba thoh da ka kti kamom.
5. Ym dei ban ailad ia u khynnah ba un khun khyrwiang (twist) ia ka ryndang kti haba thoh dak.

Kaba thoh da ka kti kadiang kam dei ka jingduh jingmyntoi ia u khynnah. Kaba nang ban kynjat bol da ka kjat ka diang ka ai jingmyntoi ynda haba dei ban thep kol na

ka liang kadiang. Kaba nang ban tied kriket da ka kti kadiang ka iarap ruh ban kham pynshitom jingmut ia uno uno u nongkawang bol lada uwei u nongtied u tied da ka kti kamon bad uwei pat u tied da ka kti kadiang. Ha ki kam ot dieng na khlaw (lumbering) pat ka da iarap eh ban ot lyntang dieng da ka kurat lada uwei u nongtan u dei uba pyndonkam da ka kti kadiang bad uwei pat da ka kti kamon, bad kumta ter ter. Kumta uno uno uba thoh da ka kti kadiang um dei ka jingduh jingmyntoi bad ki nonghikai barabor ki dei ban kynmaw ia kane ka jingshisha.

DIET NONGPOH

LYNNONG - 7

Ka Rukom Ring Dur ia ki Dak Thoh

Ka rukom ringdur ia ki dak thoh ka long kawei pat ka bynta ba ki nonghikai ki dei ban kham pyrkhath. Kumba ka long salonsar ngim lah ban ong ba ngi don lypa ia kano kano ka rukom ringdur ba thikna bad kaba neh ia kino kino ki dak thoh (Standard Script). Ka rukom ringdur ia ki dak thoh ha ka ktien Phareng kaba long ka nongrim na kaba ngi bud ia ka rukom ringdur ha ka ktien Khasi, ka kylla katto katne na kawei ka ri sha kawei pat. Bad ha kajuh ka ri ka lah ban kylla na kawei ka por sha kawei pat. Dei na kane ka daw namarkata ba ngim shem satia ba baroh ki biew ki ringdur thik kumjuh ia uno uno u dak thoh.

Ha ka por ba ki khynnah ki dang kham rit ngin iohi ba ki kham ringdur shisur bad katba ki nang san pat ngin shem ba ki don kiba jied ia la ki jong ki rukom pynwandur ia ki dak thoh. Kane ka kham jia khamtam eh ha kaba ring ia ka dur jong ki Dak Shithi kum ki Dak Khraw.

Na ka liang jong ki phang ringdur (direction) haba tan ia ki laiñ ngi sngew ba kam da donkam shuh ban pyni nuksa hangne namar ngi khmih lynti ba baroh ki nonghikai ki tip lypa shaphang kane hynrei ngin ia khmih tang ia ka rukom ringdur ia ki.

Kine harum ki long ki nuksa jong ki jait rukom ringdur ia ki dak thoh:

1. Ki Dak Shon :

Dak Khraw

A	B	K	D	E	G	NG	H	I
ï	J	L	M	N	Ñ	O	P	R
		S	T	U	W	Y		

Dak Rit

a b k d e g ng h i
 ï j l m n ñ o p r
 s t u w y

2. Dak Shithi:

Dak Khraw (Ba kham shisur ka dur)

Dak Khraw (Ba kham khyrwiang)

A B K D E G NG H
 I
 I J L M N N~ O
 P R
 S T U W Y

Dak Rit (Ba kham shisur ka dur):

ï ~ *g* *g*
 ~ *o*

Dak Rit (Ba kham khyrwiang ka dur):

a b k d e g
 ng h i
 ï j l m n ñ
 o p r
 s t u w
 y

Ha kaba ïadei bad ka rukom ringdur, ha kitei ki nuksa haneng ngi lah ban ïohi ba ka rukom pynwandur ïa ki Dak Shon ka long barabor kaba kham shisur hynrei ka rukom pynwandur ïa ki Dak Shithi pat ka dawa ban kham ring tam ïa ki laiñ. Dei kane ka rukom ring tam ïa ki laiñ namarkata kaba pynlong ba ki sa mih bun ki rukom ringdur ïa ki dak. Ynda haba ki khynnah ki la san ngin ym lah satia ban pyrkhing ïa ki ba kin da bud pyrkhing ïa ki dur dak, tangba la ka long kumno kumno ruh ka dur met tynrai jong u dak ka dei ban long kaba shai bad ba ym dei ban ring tam palat namar ba ka shim por pat haba thoh jingthoh.

Haba phai pat sha ka jingdawa ban hikai thoh Dak Shithi ïa ki khynnah ynda ki la poi klas III shaneng, ngi shem ba kaba ïai rah ïa ka kti haba ringdur ïa ki Dak Khraw kan kham shim ïa ka por. Kumta kan kham ïarap lada ngi hikai ïa ki, ba haba ki ring dur ïa ki Dak Khraw kin bteng syndon khlem da rah ïa ka kti bad ki lah ban bteng ban pyndonkam ïa kine ki jait dur dak kat haduh ban kin da la san la rangbah.

Jingkynthoh:

1. Ha kaba ïadei bad ka dur jong u dak thoh 'ï' kum u Dak Khraw ha ka dur Dak Shithi, ngi shem ba ngim lap ba la ju pyndonkam da kano kano ka dur lait noh da

ka dur jong u 'l' . Ka daw ka lah ban long dei namar ba imat kam iwandur lada dei ban buh ar tylli ki 'dot' halor ka met jong u kumba long ha ka dur Dak Shon 'i'.

2. Ha kaba iadei bad ka dur Dak Khraw jong u dak thoh 'ng' kaba ngi shem ka long, ba kam don lypa ka jingpynthikna lada baroh ar tylli ki dak thoh kin long Dak Khraw kum - 'NG/ **G**' ne un long Dak Khraw tang u 'n' kum - 'Ng/ ' .
3. Ha kaba iadei pat bad ka jingpyndonkam ia ka jaka thoh (zone of writing) na ka bynta u dak khraw **G** ki don ki khep ha kaba la pyndonkam tang ia ka 'middle zone' bad ia ka 'upper zone' bad don ruh ki khep ha kiba la pyndonkam ia baroh lai tylli ki 'zone'.

Nuksa:

LYNNONG - 8

Ki Thup jong ki Dur Dak Thoh Katkum ka Kyrdan Jingeh

Ka jingtip ia ka thup jong ki dur dak thoh katkum ka kyrdan jingeh haba ringdur ia ki ka long kaba donkam eh na ka bynta kino kino kiba long ki nonghikai khamtam eh haba hikai ia ki khynnah ha shuwa jong ka Klas I. Ka jinghikai ia kano kano ka bynta ha ka jingshong skul u khynnah ka dawa barabor ia ka jingsngewthuh ia kaei kaba ngi ong ka kyrdan jingeh (level of difficulty). Kaba ring laiñ ban pynwandur ia ka dur jong u dak ruh ka dawa ia kane ka jingsngewthuh. Dei namar kane ka daw ba kam long kaba dei ba haba ngi sdang ban hikai ia ki khynnah ban thoh dak ba ngin sdang beit da kaba phah thoh ia u 'A' namar ba ia une u dak thoh la pynlong da ki laiñ kiba kham dawa ia ka bor na u khynnah.

Ban pynsuk namarkata ha kaba pyniaid ryntih ia ka jinghikai thoh ia ki dak la dei ban hikai da ka ba bud ter ter ia ki dak thoh katkum ki thup ba la phiah ryntih ia ki na ka thup dak ba kham suk sha ka thup dak ba kham eh. Bad ha kawei kawei ka thup pat na u

dak thoh uba kham suk ringdur sha u dak thoh uba kham shitom ban ringdur kat kum ka jingdawa ban pyndonkam ia ki laiñ ne 'stroke'.

Kane harum ka long ka thup ba la pyrshang ban pynbeit ryntih kat kum ka kyrdan jingeh:

1. Ki thup dak thoh ha ka Ktien Khasi :

a. Ki Thup Ki Dak Shon (Dak Khraw):

- I, Ī, L, T, E, H, J, M, N, Ñ, K.
- O, G, NG.
- D, P, B, R, U, S.
- A, W, Y.

b. Ki Thup Ki Dak Shon (Dak Rit):

- i, ĩ, l, t, j.
- , d, b, g, p, o.
- n, ñ, m, h, u, ng.
- e, r, s.
- k, ω, y.

2. Ki thup dak thoh ha ka Ktien Phareng:

a. Ki Thup Ki Dak Khraw (Dak Shon):

- I, L, T, E, F, H, J, M, N, K.
- O, C, Q, G.
- D, P, B, R, U, S.
- A, V, W, X, Y, Z.

b. Ki Thup Ki Dak Rit (Dak Shon):

- i, l, t, f, j.
- c, , d, b, g, q, p, o.
- n, m, h, u.
- e, r, s.
- k, v, ω, , y, z.

Ki mat ba dei ban kynmaw:

1. Barabor ngi ju iöhsngew ba la ju pyndonkam ia ki kyntien 'capital letter' bad 'block letter'. Hynrei kaba ngi dei ban sngewthuh ka long ba ka jingpyndonkam ia ka kyntien 'block letter' kam mut ba ki dei ki dak thoh kiba don da kawei pat ka dur, hynrei ki dei ki juh hi ki dak khraw ne 'capital letter' kiba ki dur jong ki ki dei ki dur Dak Shon ba la kham pyniöng ia kiba bunsien la pyndonkam ban pyndap ha ki 'block' haba dei ban pyndap ia ki kynja phom.

2. Haba hikai thoh ia ki khynnah dei ban kynmaw ba ka kynjang jong ki Dak Khraw barabor ka ia ryngkat bad ka kynjang jong ki Dak Rit kiba dawa ban pynjrong shalor kum ki dak thoh b, h, k bad l kum ki Dak Shon bad , , bad kum ki Dak Shithi.

Nuksa:

3. Kawei pat ba dei ban kynmaw ka long ba ka kynjang jong ki dak thoh , bad kum ki Dak Rit bad kum ki Dak Shithi kam dei ban iaryngkat bad kiwei pat. Kane ka mut ba haba pyndonkam da ka kopi sawlaiñ, ka tduh ba shalor jong kine ki dak thoh baroh lai tylli kam dei ban tyngkhuh ia u laiñ uba shalor hynrei ka dei ban poi tang ha shiteng jong ka 'Upper Zone'.

Nuksa:

4. Haba thoh dak laitluid bad haba ring dur ia ki laiñ jong ki dak kum *g*, , , bad kiwei pat ki dak kiba ngi dei ban pynhiar shapoh jong ka 'Lower Zone' ha ka 'Cursive Script' dei ban pynhiar tang shiteng bad kane ka iarap ban ym pyntyngkhuh ia ka khlieh jong ki dak kiba ngi hap ban ring shalor ha kawei pat laiñ ka ba bud.

LYNNONG - 9

Ki Kyrdan ter- ter (Stage) ha ka ka Rukom Hikai ban Thoh Dak

Kumba la kdew ha ki lynnong kiba sha khmat, ka jinghikai ia ka rukom thoh dak ka dawa ia ka jingsngewthuh ia ka jingdonkam ban bud ter ter katkum ka kyrdan jingeh (level of difficulty) bad ka jingsngewthuh ia ka bor sngewthuh u khynnah. Ha kaba iadei bad kane namarkata la pyrshang ban pruid dak hangne kumno ban bud ryntih haba hikai thoh dak ia ki khynnah da kaba pyrkhathuh ia ka jingroi bad jingsan jong ki ha ka bor met bor phad bad ka bor jabieng. Kine harum ki long ki jingai jingmut halor kane ka bynta:

Ka jingpyndonkam ia ki jait Dak Thoh:

Ngi don artylli ki jait dak thoh (Script) ïa kiba ngi dei ban hikai ïa ki khynnah bad kita ki long – ki Dak Shon (Print Script) bad ki Dak Shithi (Cursive Script).

Ha shuwa ban hikai ïa ki khynnah ban pyndonkam ïa ki Dak Shithi la dei ban hikai shuwa ïa ki khynnah ban thoh da ki Dak Shon. Ka daw ba la dei ban leh kumta ka long namar ba ki Dak Shon ki dawa kham khyndiat ki laiñ haba ring ïa ka dur jong ki katba ki Dak Shithi pat ki dawa kham bun ki laiñ.

Ha kaba ïadei pat bad ka jingpyrkhat haduh kano ka klas ki khynnah kin bteng ban thoh da ki Dak Shon, kumba la kdew ha ki bynta kiba sha khmat, ka jingai jingmut jong ki riwwadbniah ka long ba la kumno kumno ki khynnah ki la dei ban bteng da kine ki jait dak kat haduh shuwa ban kut ne haduh ba kut ka klas II. Kin sa sdang pat ban thoh da ki Dak Shithi shuwa ban kut ka klas II ne haba sdang ka klas III. Bad ïa ka rukom hikai lah ban bud kat kum kine ki kyrdan harum:

Kyrdan I:

Haba ki khynnah ki dang sdang leit skul, ym lah ban sdang beit noh da kaba hikai ban thoh ïa ki dur jong ki dak. Ka kam thoh dak ka dawa ban bat ïa u tiar thoh dak uba long u mawthoh ne u let bad yn donkam ruh ïa ka sla ha kaba yn thoh kum ka sleit ne ka kopi. Nalor kine, ka don ruh ka jingiatyngkhuh bad ka jingdawa ïa ka bor khmat, bor met bad bor jabieng jong ki. Kumta la dei ban pynmien shuwa ïa ki ban leh ïa kino kino ki kam ki ban ïarap ïa ki khynnah ha kaba pynwandur ïa ka jingiatreilang jong ka khmat bad ka kti (eye-hand co ordination). Kine ki jait kam ki dei ki ban ïarap ïa ki khynnah ha kaba kin lah ban pyntreikam bad synshar ïa ki dohksah ba rit kiba don ha ki shympriah kti.

Namar kata, ha shuwa ban hikai ïa ki khynnah ban ring dak la dei ban ai lad ïa ki ban leh ïa kiba kum kine ki jait kam harum:

1. Ban phah ïa ki khynnah ban dro ïa kino kino ki dur kiba shisur (kum ha kaba ring ïa ki dur kiba long dur pyllun ne long dur sawdong).
2. Ban ai rong da ki kynja letrong khleiñ (Crayon).
3. Ban pynbeit ter ter da ki kynja shyieng symbai ne mawria rit ban ïoh ïa kano kano ka dur.
4. Ban pyndait ïa ki jyntap ha shyntur jong u bilor.
5. Ban tar ïa ki kot lyngkhot ba bun rong bad ban tah halor ka met jong ka dur ba la dro lypa (collage).
6. Ban suh kpieng da u ksai ne dieng rit.
7. Ban suh ter ter kumba suh kpieng ïa ki kynja 'Cardboard' ba la khap lyngkhot bad ba la pynpei thliw na pdeng bad sa suh pat da u ksai uba kham heh na pdeng.

Nalor ki tei ki kam ba la ai jingmut haneng, ki nonghikai ki lah ban thaw lad na lade ruh ia kiwei pat ki jait kam ba lah ban leh ha skul kat kum ka jinglah ban ioh ia ki tiar iarap hikai na ka mariang ha kaba ki khynnah ki im bad shong ne sah. Ynda ki khynnah ki la dep pynmlien ha kaba leh ia kitei ki jait kam la dei pat ban hikai ia ki ban ring sa ia kiba bun jait ki laiñ ia kiba yn sa pyndonkam hadien ha kaba ring ia ki dur jong ki dak.

Kyrdan II:

Ki kyndon ba lah ban pyndonkam ha kane ka kyrdan ki long kumne harum:

1. Haba la poi ka por ban hikai ia ki khynnah ban ring ia ki laiñ la dei ban hikai da kaba pynbat ia ki kti jong ki bad ban ring ia ki laiñ ter ter uwei hadien uwei kat kum ka kyrdan jingeh.
2. Hadien ba la hikai ia ki ban ring laiñ da ka ba pynbat ia ka kti jong ki, la dei pat ban phah ia ki ba kin ring hi da lade da kaba pynbud nalor jong ki laiñ ba la dro lypa bad ba la ieh jaka pateng pateng (broken line ne dotted line).

Kine harum ki long ki jingai jingmut ia ka jingbuh beit buh ryntih ia ki jait laiñ ba dei ban hikai ter ter kat kum ka kyrdan jingeh:

(a) _____

(b) _____

(k) _____

(d) _____

(e) _____

(g) _____

(ng) _____

(h) _____

(i) _____

3. Haden ba ki khynnah ki la kham tbit ban ring laiñ, sa ai lad pat ia ki ba kin thoh na lade khlem da donkam ban ring laiñ halor kaei kaei kaba la dro lypa.

Kyrdan III:

Ki kyndon ba lah ban pyndonkam ha kane ka kyrdan ki long kumne harum:

1. Haden ba ki khynnah ki la tbit ha kaba ring ia ki jait laiñ sa hikai pat ia ki ba kin ring ia ki dak thoh da kaba bud ter ter katkum ka thup jong ki dak thoh da kaba sdang na ki Dak Khraw (Dak Shon). Dei ruh ban da bud ter ter ia ki dak kat kum ka jingiabud ter ter jong ki ha kawei pa kawei ka thup (Peit ia ka jingbatai ba la ai ha ka Lynnong-8).

2. Haden ba ki khynnah ki la tbit ha kaba thoh ia ki Dak Khraw sa hikai pat ia ki ban thoh ia ki Dak Rit (Dak Shon).

Ka jingpynbud ban hikai da ki Dak Rit hadien ki Dak Khraw ka long namar ba ki Dak Rit ki kham dawa khambun ia ka jinglah synshar ia ki dohksah haba ring dur ia ki ban ia ha kaba thoh bad ring dur ia ki Dak Khraw. Haba hikai ban thoh ia ki Dak Rit ruh dei ban bud ter ter kat kum ka kyrdan jingeh jong ki thup dak thoh bad katkum ka jingpynbeit ryntih ha kawei pa kawei ka thup.

3. Ynda ki khynnah ki la tbit ha kaba thoh ïa ki Dak Khraw bad ki Dak Rit la dei pat ka por ban hikai ïa ki ba kin thoh lang hajuh ïa ki dur Dak Khraw bad Dak Rit jong uwei pa uwei u dak thoh da kaba shim shuwa uwei uwei. Bad hadien kata pat yn sa hikai ïa ki ban thoh ïa ki kyntien ki ba don ar dak ne lai dak ne saw dak bad kumta ter ter.

Nuksa:

A Bb Kk Dd Ee Gg NG ng

Hh Ii İi Jj Ll Mm Nn Ññ

Oo Pp Rr Ss Tt Uu Ww Yy

Kumba la kdew ha ki paragraph kiba sha khmat, ki khynnah kin bteng ban thoh da kine ki dak kat haduh shuwa ban kut ne haduh ba kut ka klas II.

Ki mat ba dei ban buh jingmut bad kynmaw:

1. Ha kaba ïa dei ki jingai jingmut ha kane ka lynnong, kan kham ïarap ïa ki khynnah lada baroh ki nonghikai kiba hikai ïa ki khynnah naduh klas A haduh klas II kin pyndonkam ïa lade da ki Dak Shon haba ki thoh ha ka blakbod bad ba ki dak thoh baroh ba ki ring dur kin long kiba shisur.
2. Lada long kaba lah, kan kham ïarap ruh lada ki khynnah rit kin thoh beit ïa kino kino ki subjek ha ka kopi saw-laiñ ne ka kopi shi-laiñ lait noh na ka bynta ki subjek kiba dawa ïa ka jingpyndonkam ïa ka kopi kaba sada.
3. Lada long kaba lah kan ïarap ruh ïa ki khynnah rit lada ki nonghikai ki ruid laiñ ha kawei ka liang jong ka blakbod bad thoh ïa ki jingthoh halor jong ki laiñ khnang ban pynmlien ïa ki khynnah ruh ba kin thoh ryntih ha kajuh ka rukom.
4. Haba hikai thoh da **ki Dak Shon** pyrshang ban bud ïa kine ki mat harum:
 - a. Hikai ïa ki khynnah ba kin buh ïa ka kopi ba kan long marbeit (parallel) bad ka rmiang jong ka desk.
 - b. Phikir ba ka tymbuit jong ki khynnah kan jan sha ka met.

- c. Peit ba ki dak ba ki khynnah ki thoh ki dei ban ïeng beit.
- d. Peit ba ki khynnah kin dem ha kata ka rukom ba baroh ar tylli ki kti ki tyngkhuh bad ñion suk halor jong ka miej/desk.
- e. Phikir ba kin bat ïa u let hapteng ka kti kmie bad ka kti pdeng bad ba ka kti kdew ka ñion tang malu mala nalor jong u let.
- f. Peit ba ki khynnah ki pynbeit ïa ka tyrpeng bad ba ka jingjingai jong ka kopi ba thoh na ki khmat ka long la kumno kumno shiphut.
- g. Pynthikna ba ki khynnah ki pyndonkam da u let ba khamjem khnang ban suk haba thoh jingthoh.

5. Haba hikai thoh da ***ki Dak Shithi*** pyrshang ban bud ïa kine ki mat harum:

- a. Kum ba la kdew sha khmat ka jingai jingmut jong ki riewwadbniah ka long ba lada
lah dei ban sdang ïa ka shuwa ban kut ka Klas II ne ha basdang ka Klas III.
- b. Ha ka basdang eh ki khynnah kin kham shitom ban kynmaw bad ban pyniapher ïa ki dur Dak Shon bad ki dur Dak Shithi. Kumta kaba lah ban jia ka long ba kan shim por katto katne ïa ki khynnah ban thoh ïa ki dur dak thoh kiba dei. Hynrei lah pat ban ïarap ïa ki lada ki nonghikai ki phikir bad pyntikna ba maki ruh ïa lade ki tip ba ka da don ka jingiapher haba ring ïa ki dur Dak Khraw ne Dak Rit kum ki Dak Shon bad kum ki Dak Shithi.
- c. Ha shuwa ban pynkylla ïa ka jingpyndonkam ïa ki jait dak, dei ban da ai lad ïa ki khynnah ba kin ïa nujor ïa ki dur jong ki Dak Khraw bad Dak Rit ha ka dur Dak Shon bad dur Dak Shithi.
- d. Lada long kaba lah pyndonkam da ka kopi saw laiñ ne ka kopi shi laiñ haba thoh jingthoh. Bad lada pyndonkam ïa ka kot pyrshang thoh Dak Shithi (Cursive writing) dei ban ïarap ïa ki khynnah ba kin tip bad ithuh ïa baroh ki jait laiñ ba ngi ring dur (Stroke – pre-stroke, up-stroke, down-stroke, connecting stroke, end-stroke, under- curve, over-curve,swing stroke) haba ring ïa ka dur jong u dak.
- e. Pynkynmaw ïa ki khynnah ba baroh ki Dak Khraw ki jrong arshah ïa ki Dak Rit kiba
don tang ha ka ‘Middle zone’.
- f. Ha ka jinghikai ban thoh ïa ki Dak Shon nyngkong eh ngi hikai da ki Dak Khraw katba haba hikai pat ban thoh Dak Shithi dei bad sdang da ki Dak Rit.

- g. Pynkynmaw ïa ki khynnah ba ki Dak Khraw , *L*, , , , bad , ki dei ki dak kiba haba ngi thoh ïa ki kum ki Dak Shithi ym long ban pyniasnoh ïa ki bad kiwei pat ki Dak Rit kiba bud hadien jong ki. Kumta ïa ki la thoh marwei bad ïa ki Dak Rit kiba bud pat la pyniasnoh para maki. Ka daw ka long ba kam wan dur bha lada ngi pyrshang ban pyniasnoh ïa kitei ki Dak Khraw bad kiwei pat ki Dak Rit kiba bud ïa ki.
- h. Dei ruh ban ïathuh ïa ki khynnah ba ka kynjang jong u 'end stroke' kam dei ban palat ban ïa ka kynjang jong ki Dak Rit kiba ngi thoh tang ha ka 'middle zone'.
- i. Dei ban buh ïa ka kopi ha kata ka rukom ba ka angle hapdeng ka rmiang ba sha trai jong ka kopi bad ka rmiang ba sha trai jong ka desk kan long hapdeng 30° bad 40°.
- j. Dei ruh ban thoh mar pyrshah jong ka tyrpeng kamon haba thoh da ka kti kamon bad mar pyrshah ka kti kadiang haba thoh da ka kti kadiang.

LYNNONG - 10

Ka Jingpynshongdor

Kine harum ki long ki katto katne ki mat kiba kham kongsan ba ki nonghikai ki dei ban phikir khnang ba ki dak ba ki khynnah ki thoh kin long kiba bha, kiba shai bad kiba itynnad. Kaba bud ia kine ki mat kan iarap ruh ia ki nonghikai ban lah ban pynshongdor ia ka rukom thoh dak jong ki khynnah:

Khmih bad pynthikna ba:

1. Ki khynnah ki shong ha ki ben ha ka rukom kaba dei.
2. Ki khynnah ki bat ia u let ne uno uno u tiar thoh dak ha ka rukom kaba dei.
3. Ki khynnah ki buh ia ka kopi ha ka rukom buh kaba dei, kata, mar pyrshah ia ka met lada ki thoh ha ka 'Print Script' ha ka por ba ki dang rit.
4. Ki khynnah ki buh ia ka kopi mar pyrshah ia ka tyrpeng kamon lada ki thoh ha ka 'Cursive Script' da ka kti kamon bad mar pyrshah ka tyrpeng kadiang pat lada ki thoh da ka kti kadiang.
5. Ka jingjngai jong ka kopi ba ki thoh na ki khmat ki khynnah kan long kaba biang (kumba shi phut ei ei)
6. Baroh arliang ki tyrpeng kin long marbeit (parallel) ha ka por ba thoh.
7. Ki dur jong ki dak thoh barabor ki dei ban long kiba shai khnang ba kito kiba pule ia ki kin lah ban ithuh shai tang shisien peit.
8. Ka jingheh ba pdeng jong ki dak ka dei ban long hpdeng 6mm haduh 9mm.
9. Ka jingpynlait jaka hpdeng ki dak thoh ne hpdeng ki kyntien ne hpdeng ki senten ne hpdeng ki laiñ ka dei ban long kaba biang.
10. U 'base-line' barabor u dei ban long uba beit bad uba ryntih.
11. Ka rukom ring ia ki dak ka dei ban long kaba shisur, kata ka mut ba ym dei ban pynmlien ban ring pyntam palat pud ia kino kino ki 'stroke'.
12. Ka rukom ring ia ki 'connecting stroke' ka dei ban long kaba shai khnang ban lah ban ithuh shai ia ki dak thoh.
13. Ka jingsted ha kaba thoh ia ki dak ka dei ban long kaba biang kumba ia long paitbah bad ym dei ban suki than, lynda kumta kam long kaba don jingmut ban thoh ia ki dak kiba itynnad lada ka shim por than pat ban ringdur ia ki.
14. Ki dak thoh kiba dawa ia ka 'upper zone' ne ka 'lower zone' kim dei ban jrong palat pud.
15. Ki khynnah ki pynthiah ne pyndem ryntih katjuh ka angle ia kino kino ki dak thoh ba ki thoh.
16. Ka jingheh jong ki dak kan long kaba ryntih.
17. Ki 'stroke' ba ki ring ki dei ban long barabor kiba jlih bad ki bym don ia ka jingkdor.
18. Kim dei shuh ban pyndonkam ia ki dur dak Dak Shon shisien ba la thoh ha ki dur Dak Shithi.
19. Ia u 'i-dot' ne '.tittle' (u dot ba ngi buh halor jong u dak thoh i) dei hi ban thoh da u dot bad ym da kaba dro dur jylli (circle).

20. Īa u't-bar' (u laiñ ba ngi pom pyngkiang ha ka met jong u dak thoh't') dei ban dro da u laiñ uba beit bad ym da uba kdor.
21. Ki da pyniatyngkhuh ha khlieh ha ka 'middle zone' ĩa ki stroke ha ki khep ba dei ban pyniatyngkhuh bad ring pyllun kum ĩa ki Dak Rit – , bad *g* haba thoh Dak Shithi.

Halor kane ka bynta, ka jingshem jong ki riew-wadbniah ka long ba na ka bynta ki briew kiba la rangbah, ka jingbym pyniatyngkhuh pyllun ĩa ki dak thoh ka dei ka dak ka shin kaba kdew ba kum kita ki jait briew ki dei ki bym lah ban set ĩa kiei kiei kiba rieh ĩa kiba maki ki sngewthuh ne ba la don ba ong ĩa ki ba kim bit ba kin ĩathuh briew.

22. Ym dei ban pynthiah pyrshing than ĩa ki dak na ka bynta kito ki khynnah kiba jied ban pyndem ĩa ki dak sha kamon ne sha kadiang.

Kitei ki jingai jingmut haneng namar kata ki dawa na ki nonghikai ĩa ka jingphikir kaba lynter ha ka rukom peit ĩa ki khynnah. Ka jinglah ban ringdur itynnad ĩa ki dak kam dei ka kam ĩa kaba lah ban leh tang ha ka shisngi arsnge ne shitaiew artaiew ne tang shibnai arbnai hynrei kaba shim por da ki snem. Kan bha namar kata lada baroh ki nonghikai kiba hikai ĩa ki khynnah ha ki skul LP ne UP ba kin ĩa shimkhia lang na ka bynta ban pynthikna ba ha manla ki subjek, ki khynnah ki pyrshang ban bud ryntih ĩa ka rukom thoh dak kaba dei. Lada lah ban leh kumta ngi khmih lynti ba ynda ki khynnah ki la mih noh na kano kano ka skul LP neUP kin don ĩa ki dak kiba bha bad kiba khuid itynnad bad ki ban lah pat ban ĩarap ĩa ki ba kin lah pat ban kiew shaphrang ha ki jingpule jong ki.

Ka Jingpynkut

Ha ki lynnong ba la thoh shakhmat kaei kaba la leh ka long ba la pyrshang ban pynshai bad ai jingmut halor ki nongrim ba dei ban bud haba hikai thoh dak, khamtam eh haba hikai thoh dak ia ki khynnah rit. Ha kane ka jingthoh, la pyrshang ruh ban kdew ia ka jingidei hapdeng ka rukum thoh dak bad ki jinglong ba ngi don shapoh ia kiba ngi pynpaw lyngba ki dak ba ngi thoh. La pyrshang ruh ban ai jingmut kumno ban bud ter ter ia ka rukom hikai kat kum ka jingdawa ka kyrdan jingeh bad ka jingdawa ban bud kat kum ka jingnangsan jong ki khynnah.

Kawei pat ba la pyrshang ban leh ka long ba la pyrshang ruh ban pashat jingmut ha ki nonghikai ia ki jait jingtip bad jingsngewthuh kiba iasnoh bad ka jinghikai thoh dak ia kiba ngi pyrkhath ba kaba tip bad sngewthuh shaphang jong ki kan iarap ban kham pyniar ia ka pyrkhath pyrdaiñ jong ki nonghikai.

Ngidon ka jingkyrmen ba lyngba kane ka jingpyrshang barit jong ngi yn lah ban iarap ia ki nonghikai ba kin iarap pat ia ki khynnah skul ba kin ringdur bad pynwandur itynnad ia ki dak ha ka rukom kaba dei. Bad ba kane pat kan iarap ban pynwandur ia ka long biew man biew ka jong ki hadien habud.

APPENDIX

Ki kot iarap ba la pyndonkam ha kaba thoh ia kane ka kot ki long:

1. Alphabet Chart, Good Books Distributors Publishers, H.O.31, Chowringhee Road, Kolkata – 16.
2. Gait, Sir Edward. A History of Assam, 2nd Edition reprint, 1936, Lawyer's Book Stall, Panbazar, Guwahati.
3. Gardener, Ruth. Instant Handwriting Analysis, Pustak Mahal, Delhi – 110006, 1997.
4. Hendrickson, Robert. Encyclopedia of Word and Phrase Origins, 3rd Edition, (1st Indian Edition 2005, Reprinted 2008), Vinod Vasishtha for Viva Books Private Ltd., 4737/23, Ansari Road, New Delhi 110002.
5. Kamat, H.D. and David, A. Primary Education, 2007, Crescent Publishing Co operation 4831/24, Prahlad Street, Ansari Road, Darya Ganj, New Delhi – 110002.
6. McNichol, Andrea. with Nelson, Jeffrey A. Handwriting Analysis Putting It to Work for You, Jaico Publishing House, 121, M. G. Road, Mumbai - 400001.
7. Oldham, Thomas. Geology, Meteorology & Ethnology of Meghalaya, Miltan Publications, Delhi – 110035, 1984.
8. Pryse, Rev.W. An Introduction to the Khasia Language, Printed at the Calcutta School - Book Society 15, Press and Published at their Depository, Circular Road, 1855. (Reprinted by Khasi Authors' Society in 1988).
9. Roberts, H. A Grammar of the Khasi Language, Photographically Reproduced, 1995, Mittal Publications, New Delhi – 110059.
10. Roy, U Jeebon. Ka Kot Pule Khasi Nyngkong, Ri Khasi Press, Shillong. 1990.
11. Sten, H.W. Ka History Ka Ktien Khasi, Revised Edition 2008, Gratus Publication, New Kench's Trace, Shillong –793004.
12. The Diagram Group. The Little Giant Encyclopedia of Handwriting Analysis, Goodwill Publishing House B- 3, Rattan Joyti, 18 Rajendra Place, New Delhi – 110008 (India)